

PREFACE.

So conservative and narrow we have been in our study of Sanskrit Kavyas that our choice is limited down to about a dozen principal Kavyas and the result is that other Kavyas even of the highest merit are allowed to fade out of the picture. Specially towards the rich treasure of Pali and Prakrit literature our attitude has been that of a culpable apathy. But for the devoted labours of the Western Savants, the literary gems of Pali and Prakrit should have been lost to the world beyond recovery. It is high time that we should turn to this neglected branch of our literature. I therefore heartily appreciate the efforts of Pt. Mathura Nath Shastri who first brought out a good edition of the *Gathasaptashati*: the great Prakrit anthology of Hala with a Sanskrit rendering in metric form of the original Prakrit verses and a new commentary on the same by himself.

Now for the benefit of our University and college Students he has just taken out a selection of 133 stanzas from the *Gathasaptashati*. I am sure that it will fulfil a very useful purpose and meet a longfelt demand. A word of apology however may not be out of place here to justify the principal position given to Sanskrit rendering of the gathas which in their original Prakrit form appear only in foot notes. To anyone who is acquainted with the condition of our University Students, the practicality of this arrangement will at once be evident. The study of Pali & Prakrit has no place in our University courses of studies or if it has in some cases as an optional subject, it only serves a decorative purpose for the University Calendar. As it is the interest in Pali and Prakrit literature can be created through Sanskrit link only and hence the importance of Sanskrit rendering.

the study of Sanskrit & Prakrit in form of Sanskrit rendering of the *Gāthasaptashati* and the present selection from the same, and hope that both of these will fulfil their object.

Meerut
17 Oct 1935 }

Dharmendra Nath Shastri
Professor Meerut College
Convener Sanskrit Board of
Studies, Agra University

* गदि या मादानसकमसामलिनितत हस्तेन ।
स्पृष्ट मुखमुपदसति हि चन्द्रायस्यां गत दयित ॥

FOREWORD

TO
The main Edition

—r—

The following pages embody the text of 'Sanskrit Gāthā Saptashatī' with a new commentary entitled *Vyangya Sarvankasha* in Sanskrit by Bhatta Mathura Nath Shastri of Jaipur. The text of the work is a free Sanskrit rendering in metrical form of the original Prakrit verses attributed to the great royal poet Hala or Satvahana of the Andhra dynasty. The present edition comprises the Prakrit Gāthas of Hala, a literal Sanskrit translation, a free metrical version in Sanskrit and a new Sanskrit commentary.

The *Gāthā Saptashatī* is an anthology in Maharashtra Prakrit of above 700 erotic verses in the Arya metre and occupies a unique place as a lyrical poem in the History of Sanskrit Poetry. The compilation was made by King Hala and contains a number of verses of his own but the greater portion of the work represents the labour of other lyrical poets of the age. The names of some having been mentioned (with doubtful accuracy in several cases) in subsequent literature. Almost all the verses however are pathetically beautiful, fresh and vivid.

The popularity of the work may be inferred from the fact of its having been widely commented upon. So far as our present knowledge goes there were no less than eighteen commentaries on the work some of which were really good and useful. The present commentary by Pandit Mathura Nath is an addition to this number but a well come addition. Coming from the pen of a scholar who is himself a poet of great eminence it is naturally free as much from the rigidity as from the looseness and slipshod character which we have come to associate with the ordinary commentaries on poetical works in Sanskrit. Written in an elegant and flowing style it has tried to keep in view when interpreting the text, the requirements of artistic and æsthetical sense. And it may be hoped that this will be found to be greatly helpful in the appreciation of the poetical flavour of the original verses.

Gov. ment Sanskrit } Sd GOPI NATH KAVIRAJ M. A.
Coll. BLNAPES } *Principal*

← मुद्राक्षयनम् →

हास्योपनामकमात्रवाहनसकृद्विधा गाथासहस्रादी भारतीयमहाद्विष्ये प्रधान स्थानमधिकराति । न क्वचिद्ग्राह्य-काव्येष्वेव, विश्वविभूतेषु सरस्य काव्येष्वपि एतल्लुलनाया काव्य माद्यावधि क्वचिदधिगतम् । इयं हि समस्राणी 'मुद्रक' पद्यानां संग्रहः । ० मुद्रक हि तद् भवति यदि पूर्वापर कथामबन्ध विनापि स्वतन्त्रतया वाचकानां मनसि रस सञ्चारयितुं भवेत् समर्थम् । पूर्वापरमबन्ध विना क्वचिदमेकमात्र पद्यं तदेव चित्ताकर्षकं भवन् पद्यं हि तन् सर्वोत्तमा निर्दोष रसनिर्भरं च भवेत् । प्रबन्धकाव्येषु (काव्य घाव्यादिकांश्चि) शोचकतमस्य कथानकस्य नैपुण्येन निर्वाह्ये कृते वाचकस्य मानस कथानसनिष्ठीनतया सामान्येऽपि पद्ये गुणदोषादि विचारविषये प्रायः शिथिलमत्र भवति । तत्र हि पूर्वापरसंबन्ध कथं तथा बरीकारिणी भवति यथा उत्तरोत्तरपट्टनाऽऽस्वादाय उत्कृष्टतमेन पद्यानां गुणदोषादिविचार परित्यज्य अग्रतनकथाऽच्यमार्थमेवाऽपेक्षं भवति । मुद्रकानि तु मत्तयेकपद्यान्वय स्वतन्त्राणि भवन्तीति रमान्वेषणं कालुष वाचकानां मनस्वत्रय साभिनिवेशं प्रवर्तते, न तत्र कथा सहायिका भवति । अत एव मुद्रककाव्यं वाचकैश्च व्यङ्ग्यान्विचमरहारं पूर्णं गुणनिर्भरं नपरस्पृष्टं च न भवति न तावत्तत्र सकलता प्राप्यते कविना । काचनकारेण स्वहरचरैरत्रम्- वामहाकविभ्यपदस्य ज्वेत्त्रिध रचनाभिरेव भवतीति ।

● 'पूर्वापरनिरपेक्षस्यापि हि वन रमचर्वया निपते तदेव मुद्रकम् ।
प्यस्यास्योक्तोचनम् ।

अमरक

गायामस्रगती विहाय मस्कृतभाषायां यानि किल प्राचीनानि
मुद्रककाव्यानि प्रविद्धानि तेषु हि अमरकशातकम् आर्यामस्रगती वेद्यव
सुप्रसिद्धे । अमरकशातकं हि अमरकनाम्नो मृतस्य कस्यचिद्वाप्य शरीरे
परकायप्रवेशविघ्नपा प्रविरस्य भगवता शङ्कराचार्यस्य निमित्तमिति परिश्रुत
समाजे प्रसिद्धिः । उक्तं चापि अमरकशातकटीकाकारेण देवशङ्करेण—
' क मे मन्दा बुद्धिः क्व च स्ममय शङ्करवच ' ।

भगवत शङ्कराचार्यस्योद्भवममय ८४५ तमो विक्रमसंवत्सर
इति यनेरवरपरिष्कृत्येन ' आर्यविद्यामुवाकरे ' साधितम् । कर्णो चन्द्रमते तु
शङ्कराचार्यस्य समसं स्मिष्टस्य सप्तमी शताब्दी । यदिकञ्चिदस्तु-पर
गायानिर्मातुं शक्यवतकाल् शास्त्रिवाङ्मनां न स प्राचीन इति तु गिाववा
दम् । एतन्निर्मितममरशातके सस्कृतसाहित्ये मद् गौरवमधिगच्छति ।
अमरकगुलनाया करिचदयो मुद्रकनिर्माता नासीत्तस्मिन् समये इति
बभूव प्रसिद्ध सहृदयगाडयान् । अस्य हि एकैकं पद्यं शतप्रबन्धकाम्ये
भ्योऽप्यधिकमभिमन्यते स्म सहृदयैः । अत एव हि चिरन्तनी प्रसिद्धिः
अमरककवरेक रत्नोक्तं प्रबन्धशतयते । एतन्निस्थापकं धीमान् धानन्द
वर्द्धनाचार्योऽपि अमरककवरेव मुद्रकपद्यति सर्वोत्तमानि परिगणयामास ।
एतानि हि मुद्रकानि शृङ्गाररसस्य भावस्य चोदाहरणतया सर्वत्रैव
साहित्ये सुप्रसिद्धानि । एव किल अमरको मुद्रक काव्यविषये सवनिमुद्र
स्थान प्राप्याऽपि साभासस्रशत्या समीपे ऋण्यो सपद्यत । यतो हि स्थाने
स्थानं अमरकण गायानामर्थं अतिकल्पमुज्जीविन । ये किल महोदया
एतद् द्रष्टुमिच्छन्ति ते मत्सम्पत्तितं सस्कृतगायामस्रशत्या भूमिकायां
सोदाहरणं सम्प्राप्य चेदं द्रष्टुं शक्नुयुः । विस्तरभयान्नात्र तदुद्धारं कल्पते ।

शार्यासप्तशती

श्रुतीये साधुमुक्तकहायम् शार्यासप्तशती । एतन्वदा विभागा
 इत्यत्र दृशीय श्रीगावद्भनाचार्ये । अथ हि प्रसिद्धा नागीतमिसन् समस्य
 साधारणी । अथ हि सुहासरसध्यानायामश्रुतीय परिगणितानवद्दि क ।
 तीतगोविन्दकथा जयद्वन्द सःभिमानमुत्रम्— सुहाशोनास्यमैवत्क
 त्वाचार्यमोवद्भनाचार्यं श्रुति न विभुन । एवम मोवद्भनाचार्यंवापि
 ऐतिह्यिनायामाचीससगावाभागीन्सोऽभिमानः । अथ एवमुक्तेन प्रमाणेन

‘मसृणपदरीतिगतय सत्तनद्वयाभिसाग्वा गुरसा ।
 मदनाद्रयापनिपदा विज्ञदा गावद्भनस्वार्था ॥’
 ‘अदिसमरसिहनादः स्वरानुवादः सुशैवगवाद ।
 विद्विनादरबन्द तदर्भोय मया सृष्ट ॥’

विन्देदविधमपतिभीममिनाय वदन्तवमरि साधुसप्तशती
 इत्या तु मुद्रीतमेवाऽभिमतमपि । अथमात्रम् एवम अदि स्यात्क
 (सप्तशत विभु) अथाऽथ विद्वत् (शक्रः) एव म विद्वत् सतीतस
 तामभद्वन्द तथाऽभुवा एतन्वदाचार्यो एव मेव एवम इति अथा
 माहृत्तमुचिपनासा अतयेव साहृत्त बीन एतद् अथा एवम अथा
 एवमो अथा एवम अथा श्री गवद्भनाचार्यो एव एवम अथा एवम
 एवम अथा एवम । एत सुपतीर मी अथा एवम एवम अथा एवम
 विद्वोऽु काऽभुवभु तदिवमरि अथा एवम अथा एवम अथा एवम
 मपिवादिम । अथा एवम विद्वत् एवम मुक्तक एवम अथा एवम

● विहारीसतसई ●

सप्तशतकाध्याम्बुपञ्जीय परस्ताग्निर्मित मगभाषामय मुद्रककाव्य
 ' विहारीपतसई । एतस्या सप्तशत्या दिन्दीसमारे कीर्त्ती प्रगिष्टेति
 नास्मिन् समये सिद्धितमहोदयेभ्य ऊचनस्यावर्यकता । सर्वश्रानि
 साहित्ये सेय माम्बरूपेण परिगणितानि । प्रसिद्धं पयिर्नरेतस्या उपरि
 बहुश्लोका निर्मिता । नानाविधविधिश्राव्या नानाविधैर्मस्तिष्कैरस्या
 उद्गाविता । दिन्दीसाहित्यमहारथिभि सेयम् ' अपरकामधेनु ' इत्या
 उपायते । एकैकमप्यस्या पद्य ७ शर इव सद्दयानां हृदये बलाप्यशिराणि ।
 येन हि स्वत एव मस्तकमाकम्पते ।

धर्तमानयुगे शृङ्गारमयानि काव्यानि हेयवृत्त्या धीचयन्ते सिद्धित
 महोदये । परमस्मिन्नेव युगे सेयं सप्तशती सद्दयानां तथा प्रीतिपात्र
 बभूव यथा बहूनि यर्पाणि यावदस्या एकैकपद्यस्यालोचना प्रसिद्धमसिद्ध
 मासिकपत्रेषु प्रकाशिताऽभवत् । किं बहुना-अस्या कतिचित्पद्यानामेव
 टीकां विशिष्य स्वर्गाय वे० श्रीपद्मसिद्धमहोदयः सुप्रतिष्ठिते ' मङ्गला
 प्रसादपारितोषिक ' प्राप । अन्वयिकिन् सेय सप्तशती दिन्दीसाहित्यस्य
 उच्चतमपरीवासु पाठ्यत्वेन नियता । अस्तु मगभाषासाहित्यस्य सर्वस्वभूता
 सेय सप्तशत्यपि प्रधानतया गाथासप्तशतीमालम्ब्यैव लोकानां हृदयान्या
 धर्जयामास । यत्र यत्र अलौकिकमस्कारकारिणी काचित्स्वल्पना दृष्टिपथे
 प्रागच्छेत् सूषममवधाने दत्ते तत्र तत्रैव गाथासप्तशत्या कण्ठस्वर सुस्पष्ट
 मवभासितो X भवेत् । प्रसिद्धमस्ति सद्दयसमाजे यद् विहारिसप्तशत्या -

● ' सतसेया को दोहरा ज्यो नायक को तीर ' ।

X ये महोदया विहारिकाव्ये गाथाधोपजीवन इयोः सप्तशत्योस्तुष्टयो
 प द्रष्टुमिच्छन्ति तैर्मन्त्रिर्मिता स० गाथासप्तशती तद्भूमिका च द्रष्टव्या ।

“नहि पराग नहि मधुर रस नहि विकास इहि काल
अली कली ही सो बॅप्यो आगें कौ इवाल ॥”

इत्येकमात्रमेव एवं महाप्रभावनाम्नितम् आम्बेरधारापीथर श्री
अन्त यत्सिद्धमहात्मायाधितान्मन्त्रपुराद्यवयवमावक्य । एकमात्रेयानेन
एतन् मुपसन्नं श्रीमान्महरथरपीथुरन्धते विहारित्ये प्रभूत कारितोविक्र-
मपदान्मात रसशरीनिर्मायय चाप्याइयाचकार । एतदि एवं सपूलाया
मनि विहारी नरशायां शीर्वैश्यानीव परिगल्पते । इम्न तदिदमनि एवं
गाथासत्तराथरपायामुपजीम्यव विहारिया निमित्तमिति स्वय दिन्नी
महात्मानि एव स्वीकृत्यति । प्रायं किञ्च प० यत्सिद्धमहात्मेन एत्—

‘ईपत्वापविकास यावन्माप्नोति मान्तोयलिषा ।
मधुरन्दपानलाडुप मधुरर किं तावदेव मद्यसि ॥’

(आय एव कोसविक्रान पावद् ईमीम माखईकक्षिषा ।
मधुरन्दपाययज्ञादिकञ्च भवत तावद्विष महेमि ॥ ५१४४)
इति तापाधयेव पूर्वोक्तं शाङ्गायन निमित्तमिति ।

गाथासप्तशती

{ ३२४ }

एव दिञ्च सर्वं एतन्मयी सर्वेषामनि मुपसन्नकस्यानाम-दिक्रवनी
उपजीम्या च सिद्धयति । महाव्रिता एतन्मद्यव क्वमेतद्गद्यवापयद्
किकपदाभारणं प्राञ्जन —

‘ छायोपजीवी पद्मोपजीवी पादोपजीवी सकलोपजीवी ।
 भवेद्यथासूक्तवित्त्वजीवी स्वोन्मेषतो वा भुवनोपजीव्यः ।

तत्र भुवनोपजीव्यो भगवान् व्यासो निर्दिष्टस्तेन । ततश्च सुरक
 छायापत्तयि सेव्य सप्तशतैव सर्वोपजीव्येति स्वीकर्तव्यमेव भवेत् ।

इयं हि सप्तशती प्राकृतभाषायाश्चरमोत्कर्षकाले निर्मिताऽभ्यदिपि
 महद्दयानां प्रापञ्च स्यात् । यतो हि सवत प्रसन्ननी सेव्यं सकृत्तभाषा
 साहित्यरिषये शनैः शनैस्तावत्प्रमुक्त्य प्राप यथाऽस्यास्तुलनायां न
 कापि भूमण्डलस्य भाषा (मध्ययुगे) स्यात्प्रमशकन् । एतस्या माधुर्यं च
 गौरव्यं च साहित्यत्रैपुष्यं च सौष्टव्यं च सर्वैरत्र मार्मिकैस्तस्मिन् समये
 स्वीकृतमासीत् । तत्र च धनया सङ्घं वञ्ज साधारणलोकानां व्यवहार
 मात्रापरिज्ञाया प्राकृतभाषाया का नाम तुलनाकथा समयेत् । किन्तु
 विपरीतान्तरिषानुसारं तस्मिन् समये प्राकृतभाषा व्यवहारभाषाया
 विनाश शनैः शनैः सात्त्विमिहामनभष्यारराह, सहस्रवयुषीणां महाक
 षीनां चादरभूमिर्भूत् तस्मिन्तत्र समये सेव्यं प्राकृतभाषासकृत्तभाषाया
 सदाथ पदममे स्वधान् । सर्वेषु किम् बहुभिः कविभिस्तु तस्मिन् समये
 एतद्विप्राप्तं यत् साहित्यरिषय यथा प्राकृतभाषा मधुत न तथा संस्कृत
 निनि । प्राकृतभाषायाश्चरमोत्कर्षकाले कवीनां सेव्यं तस्मिन् समये दत्तं
 यत् किञ्च संस्कृतभाषायाः कविदुःखदृश्याः समस्यन्ते इमं सेऽपि प्राकृत
 प्रसन्नानामुत्कर्षकाले सात्त्विमिहामनभष्यारराह । यावत्परमदृश्यं राजराज
 महाकवि काव्यसम्पत्त्या न प्राप्तीयात् परस्य हि वास्तवमायणासीति हर्यक
 काव्यमीनां च निधय्यं चर्तुं चाकुरमन् । सर्वानपि मार्मिकान् कवीहरानि ।
 राजराजसमरगा मार्मिका चरि साकृत्तनुषनायां प्राकृत प्रसन्नानि ।

* 'परुसा सङ्गअवन्ना पाउअवन्धो वि होइ सुउमारो ।
पुरममहिलाणं जेचिअभिहन्तर तेत्तिपमिमाणम् ॥ '

(पर्पूरमन्वरी)

X 'ललिण मङ्कुरक्खवरण जुवइअणवण्हे सत्तिगारे ।
स ते पाइअण्वे को सङ्ग सवअ पण्डिउम् ॥ '

(बज्जालग)

एतस्येदमेव कारणं यथाकृतभाषायां भाषासम्पन्नरीत्यानाम
पुरममहास्यानां सृष्टिरासीत् । अस्यां सप्तशतं सप्तशतमात्मकेषु पद्येषु
एकमपि पद्यं तादात्म्यं नस्ति यद्धि कनचिदपि यथाकारणं विरहितं भवेत् ।
प्रायःकण्ठे (ध्वनि) इत्येवार्थं प्रचुरं लोच्यते । यद्धि पुनः प्राकृतभा-
षायां कृतं यमोक्तपद्यमासीत्तस्मिन् समये तु एतस्यां सप्तशतं
परमाणुं भवत्येव परं यस्मिन् काले च कृतप्रचारात् निरदोऽभूत् एतद्-
साक्षात् च पुनरपि पूषण् षिक्कटकम् प्रावर्तनं तस्मिन्नि पद्ये
सप्तशतं यथा प्रभाव एवमेव कृतस्यां मानसनिष्कारः । अत-
एव हि प्राकृतभाषायां परमावधारि— यान् द्वात्तपद्य-प्रकारभेद-
विशनायन्ति— एतत्सहितविविधेषु सर्वे सप्तशती एतत्पद्यमुपगच्छन् ।
यथासंज्ञेयैरादिभिः स्वस्यानां सप्त सप्तशती सुबहुं प्रशंसिता । यद्
हर्षवर्तिनः कथं —

● परसा सङ्गअवन्ना पाउअवन्धो वि होइ सुउमारो ।

पुरममहिलाणां जेचिअभिहन्तर तावत्तपाम् ॥

X कलिते मङ्कुराखरे जुवनिअणवण्हे सत्तिगारे ।

स ते पाइअण्वे को सङ्ग सवअ पण्डिउम् ॥

* 'परमा सप्तमवन्मा पाउअवधो वि होइ सुउमारो ।
 पुरुसमदिलान् जेचिअमिदन्तर तेत्तियमिमाणम् ॥ '

(कपूरमञ्जरी)

× 'अलिण महुरक्खरण जुवइजणवल्हे समिगारे ।
 सते पाइअण्वे का सइइ सरअ पण्डिम् ॥ '

(बज्जालग)

एतस्येदमेव कारणं यथाकृतभाषायां गायान्तश्रीश्रीमहात्मनाम
 नुपमकाव्यानां मठिरानीत् । अस्या सप्तशत्यां सप्तशतसप्त्याकेषु पद्येषु
 एकमपि पद्यं तादृशं नास्ति यद्धि यत्रचिदपि यत्रकारणं विरहितं भवति ।
 प्रायैकपद्यं (पद्यं) व्यङ्ग्यार्थं प्रचुरं लेखति । यद्धि तु ग्राह्यभा
 षायां कृतं यत्रमोक्षपमयमासीत्तस्मिन् मनस्ये तु एतस्या सप्तशत्यां
 परमादौ भवेदप्य परं यस्मिन् काले प्रकृतप्रकारे निरदोऽभूत् । एत
 साद्याप्य च पुनरपि पूर्ववत् निष्कण्ठकमं प्रावर्षेत् तस्मिन्पि प्राये
 सप्तशत्या अस्यां प्रभावं पूरूपयं कृत्यानां मात्मन्यप्येकर । अत्र
 एव हि एतस्याभाषायां परमाकारैरपि— अत्रान्तर्गतस्य—अत्रान्तर्गत
 विश्वनाथनिधि स्वस्वमाहिरपिबन्धुस्य स्वसप्तशत्यां गौतममुखात् ।
 बाणराजनीश्वरानि स्वस्वमाहिरपिबन्धुस्य स्वसप्तशत्यां गौतममुखात् ।
 इत्येवमिति वाच्यं —

७ परमा सप्तमवन्मा पाउअवधो वि होइ सुउमारो ।

पुरुसमदिलान् जेचिअमिदन्तर तावदमपमं ॥

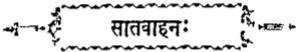
× अलिण महुरक्खरण जुवइजणवल्हे समिगारे ।

सति पाइअण्वे का सइइ सरअ पण्डिम् ॥

‘ भगिनाग्निमग्राभ्यमकरोन्माग्राहण ।

विशुद्धनातिभिः काप रत्नैरिव मुमापितै ॥ ’

भोजन तु मरुत्पत्नीकृतमभरणं प्रथमज्ञानुगाई प्रायः सेव मन्त्रि
मणशनी ममुदाहृता । अत्र हि हेगुरस्या समामान्या गुणगदा ण्ड ।
पद्मोपिधाना मभ्यान् सप्तशतमन्वाकादि पद्यानि दत्तमागनानीति
निर्धार्य इव मणशनी सकलिनति मयत्र मुमपिदत् + ।

अस्या सप्तशत्या निर्माता नैक कवि । भारतवर्षप्रस्य ये
किञ्च तस्मिन् समये मुमपिदा प्रकृतकथय आसत् तेषां सर्वेषामेव अय
सरस्वतानि स्यद् । किन्तु अस्य शालिवाहनस्य मन्त्रा सेव सप्तशनी
प्रसिदा स हि ण्तस्या केवल नामाग्राथ सकलनकर्ता । स्वय सप्तशचा
प्रत्येकशतकस्यान्ते विहितम् - ‘ कविपराशक्तमुगमुदभिनिर्मिते ।

कविचम्पल हाल-शास-शालिवाहन दस्याद्युपनामक मातवाह
भूपति दक्षिणप्रदेशे प्रतिष्ठान नगरस्थधिपतिरभूव, यदि मान
पैण्य ’ नाम्ना सिद्धभूतेन परिधीयते । अथैव सभाया धृत्कथातिर्माता
गुणाथ फाल्गुण्यभारणनिर्माता शर्वरामे ण्णध्यभृतयो मद्राविद्वास
ममभवन् । अय हि प्राकृतकवीना कृते कल्पतरुरिव समभून् । विक्रमा

+ ‘ सप्त सताहं कइवच्छलेषु कोरीध मन्कधारमि ।

हालेषु विरइयाइ सावकाराण माहाणम् ॥ ११३ ’

येन यथा ससृजकस्य समारता तथा घनेन प्राकृतकरीनां समाद्र
त्या प्राकृतभाषाया सर्वत प्रचार ह्ये । यथा सुप्रसिद्धमिदं श्रां
तस्वतीरुपदाभरणे—

‘के नासन्नापरानस्य राज्ये प्राकृतभाषिण ।
पाठे श्रोसाहसाङ्गस्य के न ससृजभाषिण ॥’

पाठपरान्त शास्त्रियाह्न । साहसाङ्गो विक्रमान्त्य ’ इति टीकाकारो
नेषामिध ।

महाप्रभावशास्त्रिनः प्राकृतसिद्धस्य चरस्य समायां य ये यदय
रुजानल्लक्षणया समर्थतः समभवन् तदा सर्वेषामेव काव्यन्वेद्यत्र ह्यश
रां मर्यादा इयं सप्तशती सगृहीतापि ह्यष्ट प्रतिभाति । एतस्यां सकल
भाषि ह्यस्य सागान्गहने भासि । यत्रो ह्यस्यां सप्तशत्यां सागवान्दस्य
श्रित्तमशर्यपर्यायसि यदुनि यद्यन्वुपलभ्यन् । न हि कीदृशोपि कीति
मसुर पुदय स्वहस्तनैष स्वमग्न्यामेधरूपेय निदधीयात् । तर्हि शापि
गतान्तो तास्वीराजा ह्यमुनेन ह्यन्गता गयेति को वा साधयान
तिर्गानव्य ?

‘ आपनानि कुलानि द्वाषेव । इ विन्तुरन्नि नवम् ।
गीया इ ह्यव्ययिताथ गात्रिशाइननरट्ट ३ ॥ ५६७ ॥

इत्यत्रविधान्यसि यदनि यद्यनि उदिरनि ह्यनि नय
यदिति यत्र यमानि पुनस्त इव यथा य भाव कु र १ २
मयय पाडा १ ति । तत्रञ्च—यदुपु यद्यु “ भूत ”
ह्यमुनेन २ नक्षिपयिता ३ जनाभ्या मय ४ ॥ १ ॥ १ ॥

यते । सकलनकता अय कविश्च कदाचित् धीपालितनामा भवेदिति
बहुनामनुमानम् । यतो हि अभिन द्रुते रामचरितमहाकाव्ये—‘हाले
नोत्तमपूजया कविवृष धीपालितो लालित ’ इत्याद्युपलभ्यते ।

इय सप्तशती सातवाहनस्य यौवनकाले सकलितेत्यपि सिध्यति ।
यतो ह्यस्यां प्राधान्येन शृङ्गाररम एव सर्वतः परिखेलति । यद्यपि तस्मिन्
समये साहित्यसेवकानां रविरेव तादृशी बभूव पर यादृशशृङ्गारवस्तुतम
श्रोपलभ्यते तादृश हि यौवनकाले एव करिचदभिरोचयेत्, नाऽन्यकाले ।
अस्यां यद्यपि प्रधानतः शृङ्गारमयकाव्याभ्येव सति तथापि नीत्युपदेशा,
प्राकृतिकवर्णनानि, आचारसूचिका अन्या अपि सरससूत्रयो बद्धप
प्रप्यन्त । एतस्यैवेद कारण यत्सेय सप्तशती न केवल प्राक्तनसाहित्ये
एव अपि तु संस्कृतसाहित्येऽपि सुस्थिर सनात् एतेभे ।

गाथारत्नसमुच्चयः

किन्तु या गाथासप्तशती पूर्वोक्तया रीत्या यावन्मात्रसप्तशतीना
गुरज्रीत्या, सा संस्कृतसाहित्यविभि पन्नराठनदीन परिगृहीतति बहुना
प्राधान्यात् । मम इत्या नु एतस्यैवमेव कारण यन् इय सप्तशती
प्राक्तनभाषायां भूत् । प्राक्तनभाषा च सांप्रतमप्रचलितत्वाद् दुर्बोधा
विरचयानां च । स्मृतं तु याऽस्परदाया (अनुवाद) भवति सा तु न
पचरुता । अत एव एतस्यां मनोयोगादि न भवति । विशेषतश्च सेय
वस्तुतमं शृङ्गारमयो । अत एव पाठ्यकाठी इमां रणपयितु न प्रभवन्ति
शिक्षादिकारिणः । किन्तु अस्यां सप्तशत्याम् प्राकृतिकरचयानां नीतश्रुति
वचन मुञ्चञ्चिन्म बहुश्रोत्रभ्यते । योरं शृङ्गार पतिवचन अस्या

सप्तशत्या षड्विधा भावा समुच्चय वेदक सकञ्चन प्रकारयेत तदि
सकृत्तस्याधिनामुत्सुह स्वादित्यभूमे विचार ।

अस्या सप्तशत्या मशिमित सस्कृतपद्यानुवाङ् सरहृत्गाथा
सप्तशती नाम्ना विषयसागरयन्त्राख्ये साग्रतमेव प्रकाशित येन सह
बहुवचस्यकदा नामिका मन्नामता भवीना टीकापि मुद्रिताऽस्ति ।
एतस्य प्रबन्धनम् (Foreword) गवर्नमेण्टसकृतकालेआप्यथ
प्राप्यविद्यापारगमिभि श्रीमद्विगोपीनाथकविराजमहोदयैर्लिखितम् ।
साक्षात्सप्तशत्या द्वावस्य च विषये बहुतर परिज्ञत मवन्ति हृत्वा
तदनक्षरैष प्रकारये ।

वसन्तापञ्चमी
१९०१वि०

भट्टश्रीमपुरानापशास्त्री
अथपुराजकीयसकृतकालअतादित्यमथानाप्यापक

गाथारत्नसमुच्चयः

[१]

प्रमथपत्ने रोषारुणगौरीमुत्सवन्द्रसचरत्नमतिमम् ।

कल्पिताऽपसरसिरुहमिव सन्ध्यासलिलाञ्जलिं नमत ॥१॥

राधा तथा प्रशंसितप्रणयोऽप्यथ प्रातरेव मां विहाय कथमभ्यां
 प्यायनीति रोषेण चक्षुष्य यद् गौरीमुत्सव नदेव चन्द्र तस्य संघरन्ती
 गन्धाम्बती प्रतिमा प्रतिविम्बो यत्र । एत एव कल्पितार्थससिरुहमिव
 रत्नमुत्सवप्रतिविम्बभ्याञ्जन गृहीतार्थकमलमिव प्रमथपत्ने शिवस्य सन्ध्या
 कालिक सलिलाञ्जलिं यूप प्रणमत ॥ भगवन्तै शिव प्रात सन्ध्या
 प्यायन्त इष्ट्वा माया मनसि सद्दा जाता यद्य मां विहाय चान्द्या
 तिस्य प्यायति । एत एव कौपेन तस्या मुलमरखमभवत् । तन्मुसरस्य च
 प्रतिष्ठाया शिवस्य चार्प्याञ्जला प्रतिविम्बिता । तथा च सोये सञ्जिज्ञा
 चञ्जिरणया प्रतीतोऽभवत् यदा चार्प्याञ्जला रत्नकमल दिव्यरत्न भवेत् ।
 भूयाच चार्प्यप्रणयनसमयं जज्ञाञ्जला पुण्ये विम्बयन्त इति सन्ध्याय ।
 ततश्च-एतादृश भगवन्त शिवस्य सन्ध्यासञ्जिज्ञाञ्जलिं नमत ।

प्राकृतगाथा '

पशुवदृणां गन्धारणपरिहामभवत्तगौरिमुत्सवम् ।

गतिश्चधपशुश्च विष्व समरमलिलाञ्जलिं एमह ॥ १ ॥

(पशुपत शारण्यप्रतिमासञ्जानगौरीमुत्सवन्द्रम् ।

गहीताधपशुमिव सन्ध्यासञ्जिज्ञाञ्जलिं नमत ॥)

स्वच्छशिक्षा । प्रथमतः प्रारम्भम्
 माना । गिरिगङ्गापरया नामा
 बर्हपन्तीत्यर्थः ।

निर्गच्छति विभ्र मुक्ता रणाय
 वर्षासमये विद्यानां शिष्यमुत्पन्न

खरमारतगणहस्तिगिरिहृद्यऽऽपतनभिन्नदेहस्य ।
 फाल्गुनलदस्य पश्यत जीव इव हि धुरुधुकायते विद्युत् ॥४॥

सामान्येन प्रचरन्पश्यते वेगाद् गच्छति (गच्छन् प्रणय
 मेति) । अतएव गिरिहृद्यं गिरिगङ्गां घातनेन विनादस्य
 विहीयसीत्यर्थः । फाल्गुनलदस्य रणसमयेस्य जीव इव जीवितमिव
 (प्राणा इव) विद्युत् धुरुधुकायते धुरुधुकायते इत्यर्थः ।
 धनुषापातापरिमित्य विहीयसीत्यर्थः अतएव यथा हस्य इत्यादि भवति
 तथाऽपि विद्युत् इत्यादि ।

पुष्पलपणवसन्त्या शिखोष्मिलामला मुरभमोरा ।
 पसरदिलम्भमुदला शोभादन्ते गिरिगामा ॥२॥

(शोभुषणवसन्त्या शिखोष्मिलामला मुनिमयूरा ।
 पसरदिलम्भमुदला उत्साहवर्षा गिरिगामा ॥

तरपयणरश्मिली धम्मगिरिहृद्यहृद्यभिरणुदहम्म ।
 धुकाधुका जीव व विज्जुका बालमेहम्म ॥४॥

(तरपयणरश्मिली धम्मगिरिहृद्यहृद्यभिरणुदहम्म ।
 धुकाधुका जीव इव विज्जुका बालमेहम्म ॥)

धाराविधौनवदना लभ्यिनपसा निवृश्चितग्रीवा ।

वृतिरेष्टनेषु धारा शूत्राभिन्ना इव मट्टयते ॥६॥

उर्ध्वहृत्सुलायान् उल्लधाराभिर्धाम्यमानम् (विधातम् प्रकृति
कम्) मुखं यथा ते । छम्बिली प्रसार्तिनी यथा यत्ने । यदी प्रसार्थं प्राचीं
वृत्तनयाऽववृष्य, यथायां कण्टकवृत्तिषु वाड काकास्तथा स्थिता
मति यथा उर्ध्वमुगात्त उल्लामितशूलायाकारवन्तुशान् शून्येन या
(ममस्तात्) भिन्ना इव दरयन्ते । धाम्ययथायां कण्टकवृत्तिषु यथा
धारायं धीयाम् अववृष्य यन्थु थ उर्ध्वं शूत्रा काकास्तथा निश्चल
यपदिष्टन्त यथा शूलप्रोता भयेयुशियाशय । तेषामूर्ध्वं शूत्रा कण्टु
शरीर विवृष्या कर्द्व निर्गत शूलप्रभागा इवाश्लोषयत इति भाव ।
अथल्लानां काकानामेव निभयगवदिष्या दुर्द्विमपि विरथापीनि
शस्वन्त प्रदिष्यन्वत ।

मौत्तिश्चमापतश्चठा मरुतमूर्धोनिविद्धमिर पिरति ।

माट्टकाले यदी तृणाग्रसगतमुदपचिदुम् ॥ ७ ॥

धाराधुष्यन्तमुदा लभ्यिधवधरा सिर्धिचक्षणीया ।

वद्वन्दामु वाधा शूलादिरणा व नीर्मात्ति ॥६॥

(धाराधाम्यमानमुला छम्बिलयथा निवृश्चितग्रीवा

वृतिरेष्टनेषु धारा शूत्राभिन्ना इव दरयन्त ॥)

मरुतमूर्धोनिविद्ध व मौत्तिश्च पिच्छइ ध्याध्याध्यानीया

धोरा पाउमध्याल मरुतमालगा उध्याधिवि दुम ॥ ७ ॥

(मरुतमूर्धोनिविद्धमिध धीर्द्विक सिध वाधनदीध

मपू मारुध्याल तृणाग्रसगतमुदपचिदुम् ७ ।

वर्षी मयू प्राचुरहाने मरुतागृहीतिदि मरुकाभ्य इति
 वक्ष्य्य शाक्यमनसो पञ्चा इति मयानस्य । मूष्या मूषमशक्राक्या निदिद
 कृगदिद्वनपा माते मीत्रिकमिन म्गिगे नृणाप्रमगण जनविन्दुम् घप
 कवड मन् विरति । पानममये जलविन्दुपर्यम् चम्पुगपात्रनाथ लम्प
 मानप्रीयो मयनीत्यर्थ । प्रीयां मय्यां मूष्या मयूगे इतिनृणाप्रम
 जलविन्दु तथा विरति यथा इतिमगितिर्मनमूषमरालाकप्रोत मीत्रिक-
 भेजारनातीपाशाय । नृणाप्रभागमिपनस्य जलविन्दो स्वाभाविकी
 शोभा मयूरस्य च पानकात्रिक ररभावाऽत्र विरति इति ररभावादि-
 रलकार । नृणाप्रभागे जलविन्दो स्थितिदणनेन—स्थानस्य जनमचार
 यूपता सृष्यत ।

दरभिन्नशुक्तिसपुटनिखीनहालाहलाग्रपुण्ड्रनिभम् ।

पञ्चाम्नास्थिविनिगतकामलमात्राङ्कुर पदय ॥ ८ ॥

दरभिन्ने ईपस्फुटिते शुक्तिमपुटे (शुक्तयो 'सीप इति
 क्यातयो सपुटे गर्भे) निखीन गुप्त ईपद्वरपनात इत्यर्थ । यो
 हालाहल 'बहमनिया इति प्रसिद्धो जन्तुविशेष तस्य पुच्छाग्रमस्याम् ।

दरपुटिअसिप्पिसपुडखिलुक्हालाहलग्गळेप्पणिहम् ।

पञ्चम्बद्धिविणिगाअकोमलमन्त्राङ्कुर उअह ॥८॥

(ईपस्फुटितशुक्तिमपुटनिखीनहालाहलाग्रपुण्ड्रनिभम् ।

पञ्चाम्नास्थिविनिर्गतकोमलमात्राङ्कुर परयत् ॥)

पटस्य चाध्रकक्षस्य चद् अस्थि ('गुडकी) ततो विनिर्गम च कोमल च ।
 चाध्रस्पाङ्गुर परस्य । हाहाहो मङ्गलस्ये इति मदिनी । विह्वलाङ्गुली
 इति अपपुरमान्ते । हीजकोपनिर्गतस्य चाध्रकक्षस्य चर्पाकारो हाहाह्व
 पुण्ड्रमच्छौ भवन । ततश्च-यन्ि यपान्नमवेऽदिम-भवत्स्यति तर्हि स्तोय
 माध्रकक्षो मङ्गलस्ये इव मां कथावगायां कुर्वादिदि विरहिषया कान्त प्रति
 गृह्यते ।

मेघमहिषस्य मन्ये ह्युदरे मुरचापकोटिभिन्नस्य ।
 अत्रमिव लम्बतेऽसौ सवेदन वन्दतो विद्युत् ॥९॥

मुरचापस्य (हस्तधनुष) कोटया तीक्ष्ण कोषामेष उदरे
 निम्नस्य पादितस्य (दिगारितस्य) । अतएव सवेदन वन्दन (वन्दन
 रोदन कुर्वन्) मेघरूपस्य महिषस्य विदायाद् बहिर्निर्गम अन्त्रमिव
 सव विद्युन् लम्बत इति गत्ये । मूल तु- 'अन्त्रमिव लम्बते' इति 'य-यद्
 नायत मनीयत इत्यर्थ । हस्तधनुष समीपे तत्रैव कुर्वन् इयाममेघस्य
 मध्यगता विद्युत्तया मनीयत यथा धनुष्कोटया पादितस्य अतएव
 वेन्भावशादार्त्तेनाद् मुष्टनो महिषस्योन्ने बहिर्निर्गतम् अत्र लम्बते
 इत्यर्थ ।

मेघमहिषस्य एतद् उदर मुरचापकोटिभिरणुसम् ।
 वन्दन्तमा मधिभ्रण अन्त च पलम्यप विद्युत् ॥ ९ ॥

(मेघमहिषस्य नायत उदर मुरचापकोटिभिन्नस्य ।
 वन्दन् सवेदनमन्त्रमिव लम्बत विद्युत् ॥)

कर्ममग्नहलाप्रोत्कर्षणशिथिलेऽप्य निद्रिते पत्न्यौ ।
अप्राप्तमोहनमुखा घनसमय पामरी शपते ॥१०॥

कर्ममे वर्षापष्टे मग्न यत हलाप्र हलमुग्न तस्य उन् उच्च
कर्षणपरिश्रमेण शिथिले । पत्न्यौ भर्तारि । अनिच्छाद्यामपि अमशीविल्यात्
भक्तिं सुप्त सति । न प्राप्त मोहनमुख सुरतसुख यया पतादृशी ।
पामरी कृपीरलमृत्युस्त्री घनसमय शपति आक्रुद्यति । अन्वयसमये पत्न्या
मह सभापणादिहृतो यात्रानान्द आसीत् सोऽप्यनेन लोपित इति वर्षा
समय निद्रितेत्यथ । वयासमये चत्रेषु घन पद्मे भवति । हलघातन
समये च हलस्याप्रभायस्तस्मिन्पक्षे भूपान् मानो भवति । चेत्रपतेर्मृग्य
(पामर) हलमुख महता परिश्रमेणाऽऽकृष्य अग्रतनी चेत्रभूमिं कपति ।
एव किल सपूर्ण दिन यावत् महता परिश्रमेण रात्रौ स वराको भक्तित्वव
निद्रितो भवति । वर्षाकाले नोद्दीप्तममथा तपस्वी नु सभोगाद्यान् दमप्राप्य
पत्यु परिश्रमदायक घनसमय शपती याशय । कर्ममग्नेत्युत्रथा-हलवा
हासमये मध्ये मध्ये उपवेशनत्रिश्रामोऽपि कर्ममग्नै रथले हुलभ इति
सूच्यते । कृपकस्य गृहे यो भूया काय करोति स पञ्चात्र प्राय पामर
पदेन व्यवहियत । ततश्च पामरी पदन एतसूच्यते यत् अ-वसेवावरस्य
तत्पतन तथा स्वातन्त्र्य यत् हलनाहनकाय शिथिल्य कुद्यात् । अतएव

चिक्विरलानुत्तहलमुहक हृदणसिहिले पन्मि पासुत्ते ।
अपत्तमोणहसुहा यणममअ पामरी सवइ ॥ १० ॥

(कर्ममग्नहलमुष्यक्यशशिथिले पत्न्यौ प्रसुप्ते ।
अप्राप्तमोहनमुखा घनसमय पामरी शपति)

बुभुक्षुदेवु निम्बल शिष्यता मधुकरनिकाया मधुपसमूहा । शशिकिरणै
 निम्बैर्ष नाशितस्य समारिणस्य विमिरस्य चन्धकारस्य (बुभुक्षुबुभुक्षु
 पतिता) इमा ग्रन्थयः पौन्यिका इव राजन्ति । चन्द्रकिरण्यः ममममप्यन्ध
 कार नाशित पर बुभुक्षुबुभुक्षुचितस्यान्धवारस्य ग्रन्थयः पतिता सन्ति ।
 रयामध्याः एते भ्रमरा एव ता इमा ग्रन्थयः सन्तीत्याशयः । मत्तया
 निम्बलशिष्यता भ्रमरायाम् अचेतनाभिप्रमियभि साम्यम् । 'इमा' इति
 ग्रन्थयमद्भुष्या निर्देशः ।

यौवन इव नववर्षाकाले प्रोन्नतपयोधरे याते ।

मयमैककाशबुभुक्षुम पलितमिवाऽऽनोक्यते भूमे ॥१७॥

प्रोन्नता एयोधरा मेघाः परिसन्नेवभूते वर्षाकाले । प्रोन्नती
 पयोधरा स्वनी परिसन्नेवविधे नवयौवन इव याते व्यतिक्रान्तेरिति । प्रथम
 मेकं काशबुभुक्षु भूमे पलितमिव वाईक्यजनिन वंशरवत्पमिव अवलोक्यते ।
 तथा च-वर्षाकाले यावती शृङ्गाररत्नोपवरणामाग्री न तावती शरत्समये
 इति वृत्तिद्विजातिन प्रति वृत्तिविभक्त्यन्तः ।

निष्पन्नसस्यसप्त गायति शरदीह पामर स्वैरम् ।

दन्तिनवशालितण्डुलधवलमृगाद्यासु रजनीषु ॥ १८ ॥

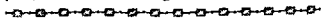
निष्पन्ना सस्यसमृद्धिधान्यादिसप्ततिर्वस्य एतादृश पामर कृषी

यामारत्ते उरुण्यपञ्चोद्दर जोन्वयो एव योलीण ।

पटमेकवासबुभुक्षुम दीसह पलित एव धरणीए ॥ १७ ॥

[वर्षाकाले वृन्ततपयोधरा यौवन इव व्यतिक्रान्ते ।

प्रथमैककाशबुभुक्षुम वरपते पलितमिव धरण्या ॥]

बल तद्भृत्यो वा । इह अस्यां शरदि । दक्षित कथित्त यो नवशाले
 तद्वहुल , तद्वत् भवञ्ज मृगाश्चन्द्रो यामु । ण्वविधानु रात्रिषु स्वैर
 विप्यतिथ्यं गायति । स्वपरिश्रमेण निष्पादिततया 'निष्पादितसस्यमन्द
 वक्रभ्येऽपि निष्पन्न ' इत्युक्त्या वैवशशादेव सर्वान् कृपिविधान्
 उल्लस्य सस्यसपत्तिजातेति तस्या दुलभत्वसूचनेन अधिकहर्षननस्य
 ध्वयते । शालीनां परिपाके प्रसन्नचेतस पामरस्य हृदये तद्वहुला एव
 अहर्निशमावर्तन्ते । अत एव स्वभावसिद्धतया हालिकस्य पचे रवेतत
 एदुलेनैव चन्द्रस्य साम्यं समञ्जसमित्याख्योच्य मामिकै ।

क्षीरेकपायिना दत्तजानुपतनेन पङ्कमलिनेन ।

पुत्रेणेव हि शालिक्षेत्रेणाऽऽनन्द्यते हस्त्रिय ॥ १९ ॥

क्षीरं तद्वहुलारम्भक जल कुम्भ च । जानु ऊरुपर्व, उपचारोद्गम्य
 नाजप्रतिध्व । दत्त जानुभ्यां पतन येन जानुदास कृतगमन इत्यर्थे पुत्र

शिष्पण्यसस्मरिद्धी सण्टद् गाइ पामरो सरण ।

दनिअण्यसाहितएदुलधवलमिअद्दामु राईमु ॥ १८ ॥

(निष्पन्नसस्यमन्द इत्युक्त्या गायति पामर शरदि ।

दक्षितनवशात्रितद्वहुलधवलमृगाश्चन्द्रो रात्रिषु ॥)

पङ्कमइलेण क्षीरेकपायिना दिण्यजानुपतनेण ।

आनदिदग्गइ हस्त्रियो पुत्रेण च शालिक्षेत्रेण ॥ १९ ॥

(पङ्कमलिनेन क्षीरेकपायिना दत्तजानुपतनेन ।

आनन्द्यते हस्त्रिय पुत्रेण च शालिक्षेत्रेण ॥)

एषः । इति इति जामुन्यानीयानां धाम्यनाकाम्भीनां ('दोटा इति अथपुत्रे
 कथानामाम्) धारतमय एव तत्र—धाम्यनाकाम्भीनामाधारमा धर्मिणम्
 जान ईदरात शास्त्रिण्येव । पुत्रस्य इव हाक्षिक धाम्यना धाम्यना
 माप्यत । कुम्भपायिता जामुन्या इति नामनेन पट्टमक्षिणेन पुत्रस्य कथा
 धाम्यने, तथैव हाक्षिक तत्पुत्रात्तत्र जामुन्या धाम्यनाकाम्भीनां धारतम
 नेन पट्टमक्षिणेन पट्टेयापि धाम्यनात् इत्यारुच । जामुन्यामिना पुत्रस्य
 या जनातां इति एवया एव शास्त्रिण्येवनि शास्त्रिण्येव इत्यर्थेयिनात्
 धाम्यने । पुत्रो कथा धाम्यनापुत्रार्थेन शिवा शरत तथा अथमपि
 केव तवते इति इयो माश्वं ताम्यनामेव ।

कुम्भमानि धाम्यनीनां दग्ध्वा माडवहि निर्वृत शिशिर ।
 कर्तव्या विगुणानां बुन्दानापि समृद्धिरथ ॥ २० ॥

माडवनीनां धाम्यनीपुत्राणां कुम्भमानि दग्ध्वा शिशिर शीत
 शुक्ली जान इति मा डवहि जानीदि । कुम्भमानि विगुणानां दग्ध्वा
 कुम्भानां समृद्धिरपि कर्तव्यानि । कर्तव्येकी कर्तव्ये की क
 धाम्यनातां धारतमाम् कथानि शिष्य कथामुनापुत्रमिष्याः
 धाम्यनापुत्रात्तत्र जामुन्यामिष्याः । कुम्भमानि शिरी
 कर्तव्या धाम्यनापुत्रात्तत्र जामुन्यामिष्याः । कुम्भमानि शिरी
 धाम्यनापुत्रात्तत्र जामुन्यामिष्याः । कुम्भमानि शिरी

कुम्भमानि धाम्यनीनां दग्ध्वा माडवहि निर्वृत शिशिर ।
 कर्तव्या विगुणानां बुन्दानापि समृद्धिरथ ॥ २० ॥

नास्ति । अमे अय निर्गुणानां सपत्नीनां सौभाग्यमपि सपादधिपतीति
तस्यास्तास्यम् ।

विजसदरविन्दमन्दिरमकरन्दानन्दिता मिलिन्दालि ।
मधुरमधुमासलक्ष्म्या कृष्णा मणिमेखलेव शिञ्जाना ॥२१॥

विकसत् (अत एव बृहत्) यद् अरविन्दमेव मन्दिरम् । तत्र मकरन्दन
पुष्परसेन आनां इता मिलिन्दालि अमरपत्रि । शिञ्जाना मणू ऋण
इति रय कुवती सती । मधुमासलक्ष्म्या क्षेत्र (पसत्)-मासलक्ष्म्या
कृष्णमणिपटितयात् कृष्णा मणिमेखलेव मणिनिर्मितरशनेव । भातीति
दोष । मेखलेव मणूऋणायते इति प्राकृते । मेखलेव शिञ्जाना मणूऋण
शब्दायमाना भातीति सस्कृते । द्वयोरर्थे समान । श्यामा इय अमरपत्रि
न शब्दायते आथ तु कृष्णमणिनिर्मिता मधुमासलक्ष्म्या वाच्यी इय
ऋणायते इत्याशय । अमरपत्र्यां गुणशब्दवृद्धौ इत्यु -मकरन्दानन्दितेति ।
मकरन्दपानेन यदा तपां आनन्दस्तदा शब्दोप्यधिको भवतीति तास्तास्यम् ।

पश्यत पटलविलम्बितनिजतन्तुतलोर्ध्वपादपरिलम्बम् ।
दुर्लक्ष्यमूर्तसगतबुल्लुसुममेरुमिष हि मकट्यम् ॥ २२ ॥

पश्चात् क्षुद्रिय विसम्बित अपतीर्या यो निजतन्तु तस्य तले

रुदारविन्दमन्दिरमकरन्दानन्दिआलिरिच्छोली ।
मणूऋणइ कसणमणिमेखले इय मधुमासलक्ष्म्या ॥२१॥

(बृहदारविन्दमन्दिरमकरन्दानन्दिआलिपत्रि ।
मणूऋणायते कृष्णमणिमेखलेव मधुमासलक्ष्म्या ॥)

अथ च सुखोपलब्धये परतन्त्र्य इत्यर्थे । शक्योपपन्न — आशोश विहाय
 न तस्या अथो वश ' इति शेषात्प्रसङ्गपूर्वोद्देशेन तस्या इत्यन्तर्निहायो र्णम
 इत्यर्थे ।

शरदि हि मदादानामन्न शिशिराणि वदिरथाप्यानि ।
 जानानि बुधितसज्जनहृदयसदृशाणि सखित्वाणि ॥ ११ ॥

शरकाः—मदनां इत्यानाम् जलाशयानाम् (श्रीक) सखित्वाणि ।
 बुधितसज्जनस्य हृदयसदृशानि । अन्न अन्नवन्नभागे शीतत्वात् अथ
 च हि उपरित इत्यादि जानानि । शरकाः प्रसन्नतायो न भवति । अन्न
 स्य मन्दादानां जलाणि उपरित एव स्यान्ति अथमित् अन्नस्य शीतत्वात्
 विदुः । बुधितस्य सज्जनस्यापि हृदयम् अथ एव मा भूमिनि निश्चय
 सुपरित मन्दाभिष आनि अन्नस्यु रथाभादिकर्तौ नश्येत् इत्यन्तर्निहाय
 मेव विदुःश्यासत् । एवं च सज्जनानां काय आशयान एव भवति ।
 कारणव तु न न वदथाऽप्यवकां बुधेर्नीति भावः ।

अशोपवत्पशुने शश्रु दिसाहृत्सु विगच्छति ।
 उनीपिन वत हृद्यति चिन्त्या यथैर्विपद्यमाने ॥ १२ ॥

अशोपवत् वश्रु वरुननिताये अश्रु विविहसार्तिनिर्गर्तिनि वश्रु
 पुन विवदमानश्च भवति अन्नस्य एवैषु दिसाहृत्सु प्रसार्ति एव

शरत्त मदादानात् अन्न विगच्छति वदिरथाप्या
 जानानि बुधितसज्जनहृदयसदृशाणि सखित्वाणि

(शरदि मदादानात् अन्न विगच्छति वदिरथाप्या
 जानानि बुधितसज्जनहृदयसदृशाणि सखित्वाणि)

दिग्भ्यः (पर्वत) क्षरणीभिश्च वृक्षरुजभिश्च मुद्रयति । दिग्भ्यः पर्वतस्योर्गो मया
मेवा पूर्वेमाह्वययति, पश्चाच्च तं परिणयय दिग्भ्य इत्यस्या गच्छति ।
तत्र च धर्मिण्यमये दिग्भ्यः परिणयय मेधाः पृथग्भवन्ति, तदा तदा
प्रतीयते यथा दिग्भ्यः एव (मेघरुजम्) परिणययतीत्यर्थः । यथा वृक्ष-
दुपरिगते वृक्षरुजे दिग्भ्यः धर्मिनो भवति, तथा दिग्भ्यो मेघादग्नौ एव
मियाऽवमुद्यते नवां मुद्रमां धारयतीति भावः । शरद्वृक्षस्य नवशाम
धायकत्वं व्यज्यते । वृक्षीत्यर्कः 'वृक्ष' । 'वृक्षी वीरयि सगन्ते
वृक्षे कुमुदमारे' इति मेदिनी ।

सैन्धवपर्वततुल्यानि पश्य धुततूलपुञ्जसदृशानि ।

मुक्तोदकानि मुतनो' शरदि सिताभ्राणि शोभन्ते ॥१३॥

शाय्यपर्वतसदृशानि, धुतस्य तन्वयाघातेन विरिहृष्टावयवस्य
(धुना इवा) तुल्यपुञ्जस्य सदृशानि त्यत्र भ्रूयानि सिताभ्राणि श्येव

सव्वत्थ दिसामुहपसोरिण्दि' अण्णोण्णकडअल्लगोहिं ।

छल्लिं व्व मुअइ विञ्जो मेहेहि' रिसघडन्तेहिं ॥१२॥

(सर्वत्र दिसामुहपसोरिण्यो न्योन्यकटककण्ठे ।

क्षरणीभिश्च मुद्रयति दिग्भ्यो मेघैर्विसघटमानैः ॥)

उअ सिन्धवपव्वअसच्छहाई धुअतूलपुञ्जसरिसाइ ।

सोहन्ति मुअणु मुक्तोअआई सरए सिअवभाइ ॥ १३ ॥

(परस्य सैन्धवपर्वतसदृशानि धुततूलपुञ्जसदृशानि ।

शोभन्ते मुतनु मुक्तोदकानि शरदि सिताभ्राणि ॥)

मेघा' सोमन्त इति हे सुनो ! स्व परय । शरत्काले रवेतमेघा कीदृगा
 प्रतीयन्ते इति स्वाभाविकरूपेणोपमितम् । शरत्मेघव्याजन विनोदित
 यान् लोकांन् निन्दन्ती सन्ती वेरयामाह, इति करि-यत् । तत्र च—पर्वत
 सादुरयेन कठोरस्य जडस्य च सैम्भवेत्यनेन दुःखं प्रवशाञ्जितया अस्तिपर
 मनसकस्य सुष्यते । तस्य ('रु') सादुरयेन स्वाभाविकं साधवम् भुतेत्यनेन
 बहुशक्तिरस्यतस्य च व्यस्यते । अक्षयदेन च—अस्तुष्येति रित्रैर्मेघैर्यथा
 न फलमिच्छित्स्वया कुक्काणिता उन्नेतेति निर्धनेर्देनेर् किं फलमिति शरवां
 मति सुष्यते । 'सोमन्ते इति सम्पूजोक्ति' । विनोदितधना इत्ये न भास्तीति
 व्यङ्ग्योर्थे । तत्र च 'सुनो !' अर्थेत् सुम्नररागीरा त्रिम्पारस्य निर्धने
 रेभिर्न किञ्चित्प्रयोजनमिति शरतो चरि ।

पक्तिं तद्व्योडरात्तो निष्कान्ता पश्य पुशुकानां दि ।
 शरदि हुमो ज्वरित इव सन्धोहित पित्रमिव वमति ॥१४॥

तद्व्योडरात् वृषव्योडरात् निष्कान्ता पुशुकानां नरमातीयानां
 शुक्रानां पक्तिं परय । शरत्काले ज्वरयुत इव हुमं वृषं सन्धोहित
 सद्यधिर पित्तमिव वमति । वमतीव । शरत्कालेभि र्वायु-राशिकरिष्का
 भिर्भुत्रा इतिवर्षां शुक्रानां पक्तिर्वृषव्योडरात् नि-सति चरि तु शरत्
 ज्वरपीडितो वृषो रधिरसहित इतिवर्षां पित्त वमनीयमाद्य । शरद्व्योड

वज्रह शरव्योडरात्तो निष्कान्त पुमुवायै रिच्छोलिम ।
 सरिष् परिष्मो ह्य हुमो पित्त ह्य सलोहित वमति ॥१४॥

(परयत तद्व्योडरात्निष्कान्ता पुशुकानां पक्तिम् ।
 शरदि ज्वरित इव हुमं पित्तमिव सन्धोहित वमति ॥)

उत्तरवादे परिष्कारम् । दुर्लभये अतिसूक्ष्मे गृहे सगनम् एकं बहुजुजुमुमम्
 ह्य रिपतम मर्कटके लूनां परचन । नृस्यस्युरिषो कृत्विने निजगती
 कर्षीः हृत्निर्विजयास्येष्टमागो मर्कटको नास्ति । अपि तु अतिसूक्ष्मे गृहे
 शोभमेकं बहुजुजुमुममस्तीत्याशयः । सर्वे टीपरीतरश्चाकारास्यभाषया विषय
 चर्कस्यैव इव भाषास्ति । चर्कैर्कोकरोनपाटश्च सूक्ष्मनि । चटके क्षुरि-
 'क्षुप्यत । बहुजुजुमुमं मौज्विती पुण्यम् । 'अथ मर्कटक-सारपथेद् वानात्पथो
 इति मतिमी ' मन्वरी ' ।

मधुमासमाप्ताऽऽहममपुषरसंपारनिर्भरऽरुच्ये ।
 गायति विरहाभरतपथिबमनोयाहन गोपी ॥ २३ ॥

मधुमासपत्रमेव आहतं सगुणम आचरितः यो बहुकाण्डा
 अमराणां श्रेयससाधकः तेन विभित् स्तृतिरे आरुच्ये । विनासुचै
 अर्चते इत्यदिवातां मन्मोहते अस्मिन् चर्कैश्च तथा गोपी गायति ।

वचस्य पद्मलतरोदरशशिचमत्तमुदपाचपदिहमम् ।
 दुस्तत्र गुणगुणध्वजसुसुम व मर्कटकम् ॥ ६ ॥

(पारचन चर्ककनकनीले निजगतम् चैव इति ह्यमम्
 दुस्तत्र गुणगुणध्वजसुसुम ६०२०)

मधुमासमाप्तः अहममपुषरसंपारनिर्भरऽरुच्ये ।
 गायति विरहाभरतपथिबमनोयाहन गोपी ॥ २३ ॥

(मधुमासमाप्तः अहममपुषरसंपारनिर्भरऽरुच्ये
 गायति विरहाभरतपथिबमनोयाहन गोपी ॥ २३ ॥)

विरहवेदनासूत्रकैरुंभिकत गीत तथा गावति यथा मागंगाभिनां पथिका
नामपि मोहो भवति । अरुभद्वनितानामपि मधुमासऽस्मिन्नेव विरहवेदना
भवेदिति चिन्तया पथिकानां मनोमोह इति तात्पर्यम् । मधुकरकंकारसह
कारेण गीतेर्मधुरगभीरनादिता मधुमासपवनाघातेन च गीतेर्दूरदूर
म्भयं व्यज्यते । अत एव अरयये वूरथा अपि पथिका मुह्यन्ती-
स्याशय । गोपी गोपालिका कलमगोपी अत्ररक्षिणी या ।

शुकमुखसच्छायै किल पलाशकुसुमैर्विराजते वसुधा ।
बुद्धस्य चरणवन्दनपतितैरिव भिक्षुसघातैः ॥ २४ ॥

बुद्धस्य गौतमबुद्धस्य चरणवन्दनार्थं पर्यन्ततो द्युदयत्पतित
'भिक्षु समुद्रेरिव रत्रवर्यतया शुकमुखमदरौ' पलाशाकुसुमैः किशुकैः देसु
इतिख्याते । श्रुतिवी शोभते । मध्ये आसीनस्य बुद्धदेवस्य चरणवन्दन
कार्थे सहस्रशो बौद्धभिक्षुव समस्तात् भूमौ यथा प्रणमन्ति तथैव रत्रवण
पत्रिकायुत्रानि सहस्रश पलाशकुसुमानि भूमौ पतिगानिसन्ति । तेषु सा
शोभते इत्याशय । लोहितवर्णानि पलाशकुसुमस्य पत्राणि बौद्धभिक्षुणां
वस्त्ररधानीयानि, तद्वन्त च शिर हयानीपमिति प्रणतभिक्षुसादृश्य बोध्यम् ।
वसन्ते किशुकशाभावर्थतम् सहैव च प्रवास गच्छत कान्तस्य यात्रा
प्रतिबन्धन व्यङ्गवन् । यथा हि भिक्षु-सम्यस्तादृशा यात्रासमये निषिद्धा ।

कीरमुहसच्छदेहि रेहह वसुधा पलाशाकुसुमेदि ।
बुद्धस्य चरणवन्दनपतितैरिव भिक्षुसघातैः ॥ २४ ॥

(कीरमुहमरुते राजने वसुधा पलाशाकुसुमे ।
बुद्धस्य चरणवन्दनपतितैरिव भिक्षुसघे ॥)

(अग्निशिखानां श्रेणि) तथा दीपिते प्रखलिते वनप्रान्तरे । किंशुकवृक्षात्
 मिद वनमिति मत्वा मुग्धो हरियो न निर्गच्छति । रत्नवर्णाभिर्वह्निशिख-
 भिर्यत्नं वन रत्नवर्णं किंशुकवृक्षवलयितं मत्वा मुग्धस्य हरिणस्य ब्रह्मो
 ज्ञात इत्याशयः । सहृदयानां मनुष्याणां का कथा पशूनां हरिण-
 नामपि हृदये वसन्तस्य तावाप्रभासो द्याप्तो यत्—तद्यभावमुग्ध
 सोय हरियो वनाग्निदीपितमरत्यमपि किंशुकव्याप्त मन्यते । तथा च
 वसन्तस्य दुःखम् प्रभासो पश्यते ।

क्षेम बुद्ध भो क्षेम योऽसौ कुब्जाम्रको गृहद्वारे ।
 तस्य फिल मौलिदेशात्कथिदनर्थं समुत्पन्न ॥ २७ ॥

कुद्ध कुत्र । क्षेम कुशल कुशस्ति भो क्षेमम् । नाशुना कुशल
 मित्यर्थः । क्षेम कुत्र क्षेमम् इति धात्वर्थोऽसौ 'मुहाविरा । यथा—तत्र
 इत्यन्तं क्वास्ति धनम् ? अनिशयसूचनं प्रयोजनम् । कथं क्षेम मास्ति

तन्मिरपसरिश्चहुद्वयहृत्तान्नालिपलीयिए मणाहोए ।

किमुद्ययणति फलिउण मुद्धहरियो श एिषमइ ॥ २६ ॥

(ताम्रवर्णमृत्तङ्गप्रदग्नात्तान्नालिपलीयिए वनाभागे ।

किंशुकवृक्षमिति कल्पयित्वा मुग्धहरिया न निर्गच्छति ॥)

क्षेम वन्ता तिम भो मो मुग्धम्यत्रो घरद्वारे ।

तरन मिल मत्थच्छाया को वि अणुत्थो समुत्पण्णो ॥ २७ ॥

(क्षेम कुत्र क्षेम योऽसौ कुब्जाम्रको गृहद्वारे ।

तस्य फिल मौलिदेशात्कथिदनर्थं समुत्पन्न ॥)

० 'मुग्ध' नाम हुनता धन कहा है धन ? यही धन का विषय
 धन क्षेमम् सूचन करन के द्विये वर प्रयोग है ।

तदाह—शुद्धदारे योमी कुम्भाकार स्वरर ध्यायवृत्तारिण तरवावि शिरो
 भागान् करिचन् धनर्थ समुत्तरध धनुरो (मुकुट) विरिण इत्यर्थे । अथुवा
 रताद्यवृत्तामुमुमयन् बभूवदाका समाज इति शृण्वते । अथुवा
 मादरीनां विरद्विषोनां कुराक इ इति मरुवा कुराकमभायोना
 विरद्विषया दक्षमिति दोष्यम् । 'आधर इति कुलितार्थे बन् प्रकृत ।
 तथा च कुलितार्थामपि आधरार्थान्वयमुकुटारिष दशा तर्हि समन्तात्मजरी
 तान् रसाकमुत्तान् इच्छा काऽप्ये दशा रवाभिति शृण्वते । तार्थं मुकुट
 निम्नरसादनात् इने धनर्थ इति आधरमुकुटातामुदीयव्याविशया
 शक्यते ।

विरद्वनीवाऽरण्ये दु सहरविरन्मिसंनप्ता ।
 अतिनारमिद्विचिन्नेर्मदीरुता प्रोष्यमध्याह्न ॥ २८ ॥

दीप्यतोमिध्याह्न कुम्भाभिः पूर्ववदिमभि (विरदि) सतप्ता
 मदीरुता वृत्ता अति अतिनार (अथुवे) मिलच्छीताम् ('चीगु)
 विरत शक्य दक्षमिति इव । मध्याह्न मिलच्छीनां तरवां करिण किमु
 पूर्वतापयनपत्ता इमे वृत्ता अद्विद्वि तन्नामेका च शक्य इत्यन्वय । आधवे
 इत्यन्त आधरव्यातामपि वदथ दशा तर्हि सतपकारिणा क दशा
 शक्यमिति शृण्वते । तथा रद्वनीत्यन्तेन— अथनक अति स उपनमरुता

शक्तिरित इव अतएव दुसात्तर्हि रसात् समतपता ।
 अतिनारमिद्वि सविशएट पाचका गिण्य म भूतल ।

(रद्वनीकारणं दु सतपदिदि रसात्संनपत्र
 अतिनारमिद्विचिन्नेर्मदीरुता प्रोष्यमध्याह्न)

अथाह वेदां ते । अथ एव विष्णुसौ कश्चित् पद्मपुरी वसते । एव बहु
 श्रीहिरण्यं कर्मपरमसमाप्तं । एवमवस्थाः, शिद्वत् पदिय तस्मात्
 शिद्वरेषु उपरिभागेषु कथमपि संस्थितिं छभन्त प्राप्नुवन्ति । नीलेति
 शाखाविशेषेण तासां भाद्रंतया दिनधरव सूच्यते । अथ एव पदियां
 पद्मसुतानिति भावः । अथ भावः—सायसमये तरुषु र विनिधान
 वाम्यस्त (अत एव दूरत उद्गीयामता) पदियां समुत्पन्नैषु जघु
 शाखाप्रभागेषु पूर्वं स्थातुमिच्छन्ति । तांश्च च प्रप्राप्य तेषां भारताऽप्यन
 मन्ति । अत एव ईदृशस्यपिण्ण सेवामप्रनत अथाहैः दिनधेभ्यः शाखा
 श्रेष्ठ्यो विसृज्यति । ततश्च पतन्मस्ते पद्मपुरी विधुवन्त पुनराथ स्थातु
 प्रयतन्ते । एव कथमपि तां संस्थितिं छभन्ते इति ।

स्वाभाविकप्रेमवर्धनम्—

विपिनात्तृणमथ विपिनापानीय सर्वत स्वप्राशम् ।
 हरिणाना हरिणीना तथापि च मेम मरणान्तम् ॥ २१ ॥
 विपिनान् वनान् मृष्यन् अथ विपिनादव पानीय (लक्षम्)

भरणीनिश्चलीलसाहभारतलिङ्गचलणद्विदुःश्रपकनडडा ।
 तदसिहरसु विदगा वद्वै वद्वै वि लहन्ति सत्तारणम् ॥ २० ॥

(भारमिगनीक्षणालाप्रकल्पितशाखाद्विधुनपद्मपुरी ।
 तदशितरसु शिद्वत् कथ कथमपि छभन्त संस्थानम् ॥)

रस्युताड तरु रस्युताड पाणिश्च स-वश्च मथ्यगाहम्
 तह वि मन्थारै मइण च आमरशाता पम्मा ॥ ११ ॥

(अरशकाकामरशवापानीय सर्वत स्वप्राशम् ।
 तथापि मृगाणां मगीणां च मरणात्पि नि मर दि ॥)

मृदङ्गस्य नतोच्चतयेन आलवालीटवस्त्रोपर्येव स्थापनात् । विमुक्त
 उभयमुख , उभयतो वाद्यकासात् । प्यत्रिभो मुरमोनि वाद्यमुने
 अक्ष विष्ट-(पूर्ण)-लेपो भवति तावदत्र मधुर मधुरनादन मुनिमुनाया
 भवति । विष्टलेपे तीर्थे अर्थात् शुष्कतया समाहरणोचित जाने ताव
 नीरमम् अत्रिय यथा स्वासथा आरसति शब्द करोति । मृदङ्गस्य मुने
 वाद्यकाल शृणुत्प मरमस्तिष्ठति तावदत्र स मधुरं स्वतति अत्र
 तुर्गतस्य मुने वाद्यकाल भोजन निष्टति तावदत्र प्रशस्तं चादुवचनानि च
 जल्पति अतन्तर तु निम्नां करोतीत्याशय । 'आतने वाद्यार्थे
 तावत्सपुर ' इत्यत्र आतन इति सप्तम्या 'अक्षरय आतनस्य च परम्या
 मबन्धे मप्येव अर्थात् मुञ्जानवशापामेव स चादति तुर्जन ' इत्यर्थ
 शृणुतन विष्टनस्य अयत्न स्थापयता व्यगवने । 'अनुस्तीत' इत्यत्र
 मन्कुञ्जनात् स स्वार्थेमाश्रितमिच्छाणि भवन्ति इति शृणुत ।
 मन्कुञ्जनात् स स्वार्थेमाश्रितमिच्छाणि भवन्ति इति शृणुत ।
 मन्कुञ्जनात् स स्वार्थेमाश्रितमिच्छाणि भवन्ति इति शृणुत ।
 मन्कुञ्जनात् स स्वार्थेमाश्रितमिच्छाणि भवन्ति इति शृणुत ।

मो-यो या निजहन्ते तमित्र यन्निरन्तर व्यगने ।
 नरूप यत्र गूणाम्निष्ठिज्ञान च यत्र धर्मं स्यात् ॥ ३५ ॥

य अत्र धनमस्ति य स्वयं इत्येव यदि परस्वयमर्गं न तदत्र

ना अत्र जा इय न मित्र न निरन्तर व्यगणे ।
 न अत्र यत्र गूणा न विष्णुणा च धर्मो ॥ ३५ ॥

ना अत्र जा इत्येव यदि परस्वयमर्गं व्यगने ।
 नरूप यत्र गूणस्तिष्ठानं च धर्मं ॥)

याव विनश्यति । सुवने कृता तु सा मैत्री पापाणे कृता रेखा इव अनस्य
निरपाया कालांतरेऽपि नाशयोग्या भवतीत्यथ । ' क्रियमाणा इति
वर्तमानशालाथक्शान्प्रत्ययेन— सल्लजन कृता मैत्री यावत्पर्यन्त
पूणापि न सिध्यति तत पूनमेव स्वतस्य दैराग्येन भव्यते ' इति
व्यज्यते । पापाणस्य रेखा ' ' पत्थर की लकीर ' इति लौकिकप्रवा-
दस्य क्रियमाधुर्येण निर्वाह इति सुधीभिरालोच्यम् ।

उन्नतमेव मन स्यान्मनस्विनो ह्यन्तिमास्वपि दशाम् ।
निरणा स्फुरन्ति सततमस्तमनेऽप्यूर्ध्वमेव रवे ॥ ३७ ॥

अन्तिमासु मरणातिवासु अपि दशामु मनस्विनो धीरपुरुषस्व
मन उन्नतमेव भवति । अस्तगमनेऽपि सूर्यस्य किरणा नित्यम् ऊर्ध्व
मेव स्फुरन्ति गच्छन्ति न्यऽध । सूर्यकिरणानामूर्ध्वगामित्व यथा
स्याभारिकं तथा मनस्विमानसस्योदारत्वमपि स्वाभाविकमिति सूयच्छा-
न्तन मनस्विनो मदिमातिशयो च्यवत ।

धीरती विभ्र णासइ उअण रइ वन सलअणे मेत्ती ।
सा उण सुअणम्मि वअा अणहा पाहाणरेइ वय ॥ ३६ ॥
(विषमाणर नरयस्युदक रखेव स्वजने मैत्री ।
सा पुन सुजन कृता अनया पापाणरेखेव ॥)

तुद्धो निरभ होइ मणो मणमिणो अतिमामु वि दशामु ।
अथमणम्मि वि रइणो निरणा उइ विअ पुरन्ति ॥ ३७ ॥
(तुद्धमेव भवति मना मनस्विनाऽन्तिमास्वपि दशामु ।
अस्तमनेऽपि रवे किरणा ऊर्ध्वमेव गच्छन्ति ॥)

बदनान्मुजनस्य वृत्तोऽपि मुहुरोपरुपितस्यापि ।
राहुमुत्पेषि हि शशिन निरणा पोयूपमेव मुञ्चन्ति ॥ ३८ ॥

मुहुरोपेण कसुवितस्य दुभनावितस्यापि मुजनस्य मुनात् ।
अपि वानर्मवधत् वधत् वृत्त ? नवति काष्ठ स्यवते । राहुमुत्पेषी
त्यनन—पैरिणा सुमुरमाकातापि शीतभानुर्वेयाऽसुतमव वपति न
गारस्य सपेय दुजनै खेदितापि मुजनो निजस्वभावसिद्ध हितमेवाऽऽप
रति नाऽपिपमिति कादार्थानिशयो स्वस्यते । राहुहृहाम्पतन—सर्वथा
प्रासऽपि सगजव स्वभाव न मुञ्चनीति व्यस्यत ।

अविनिगतानि कलहान्तरेऽपि हृदये जरामुपेतानि ।
मुजनश्रुतानि दहनो दहति रहस्यानि चायुष पूर्ता ॥ ३९ ॥

कलहान्तरेऽपि कलहमध्येपि अविनिगतानि मुनाद्वाहरति-

दृरोसकनुमिअस्म वि मुअणम्म मुनादि रिप्पिअ कतो ।
राहुमुहम्मि वि सविणा निरणा अमअ विअ मुञ्चन्ति ॥ ४० ॥

(दृरोसकनुमिअस्म वि मुअणम्म मुनादि रिप्पिअ कतो ।
राहुमुहम्मि वि सविणा निरणा अमअ विअ मुञ्चन्ति ॥)

कलहन्तर वि अविणिगाआइ हिअअम्मि नरमुवगाआइ ।
मुअणम्मआइ रहम्मआइ दहइ आक्कएण अणी ॥ ४१ ॥

(कलहन्तरेऽपि अविनिगतानि हृदये जरामुपेतानि ।
मुजनश्रुतानि रहस्यानि दहन्त्यायुःपूर्वतः ॥)

सृतानि । हृदये जराम् उपेतानि बहुकाल स्थितानि । मुजननं कृतानि
 रहस्थानि गोप्यवृत्तानि आयुषं वयं धरित इति न पुनरन्यस्मिन्
 सकामंतीति भावः । हृदये जरामुपेतानीत्यनेन—मुजन परस्पर रहस्थानि
 स्वयमपि पुन स्मरणं नावतयति किंतु स्वयमेव तानि शनैः
 शनैर्मन्दोभूतानि भवन्तीति सौचं यातिशयो ध्यायते । दहनो दहीत
 नेन 'दहन' उग्रोपि पुत्र्या बलप्रयोग भयदशकादिभिन्न तानि बहिष्कृतु
 प्रभु सोपि दग्धुमेव समया न श्रोतुमिति ध्यायते ।

अवमानितोपि मुजनो विभवविहीनोपि द्यते न तथा ।
 असमर्थं प्रतिकर्तुं यथा परैर्मान्यमानो हि ॥ ४० ॥

धनादिवैभवरहितोपि तथा अवमानितोपि लोके स्थिररश्मि अपि
 मुजनस्तथा न व्यथत यथा प्रतिकर्तुं प्रत्युपकार कर्तुं अममथ अ वैजने
 मान्यमान धनदानादिना समाप्यमान सन् व्यथत । प्रत्युपकार विना
 अथै कृतन समानेन मन्ती मन्तोव्यथामनुभवतीति भावः । अवमानि
 तापि विभवविहीनोपि इति अविपदाभ्याम् अवमाना वैभवहीनता
 च यद्यपि लाकरा चित्त सत्तापयत पर सज्जनस्तदतद् नृपद्वयमपि प्रत्युप
 काराऽसामर्थ्य मनि अयज्ञै कृतस्य संभानस्याग्नेन किञ्चिद् गणयतीति
 सूचनेन प्रत्युपकारात्मनश्चकारापो परममानस्याऽत्यन्त भाताऽऽवहते

अत्रमाणिश्चा त्रि ण तदा दुस्मिन्तद् मुजनो विह्वलीणो ।
 पटिषा अमम यो माणिजनो तद् परण ॥ ४० ॥

(अवमानितापि न तथा मुजन इत्यनेन विभवहीनः ।
 प्रतिकर्तुं न समर्थो मान्यमानो यथा परेण ॥)

भवत्यतः । तथा न दृश्यते इति तथापदेन अन्यस्य धानामपेक्षया संघ
 स्यथा अधिभ्यसापकारिणीत्वनिर्वाहो जात्यतः ।

चाप स्वभावसरल सिपति गर रिल गुणेपि निपतन्तम् ।
 ऋजुवस्य च वक्रस्य च सम्यग् वि विर भवति ॥ ४१ ॥

चापो धनु स्वभावेन सरलम् अक्षरम् (सीधा) गुणं मत्प्रका
 यो निपतन्तम् अपि मन्व्यमानमापे सर वाण सिपति दूर निपतन्तम् ।
 पतन्त्यमधनायाधीन्तरस्याममाह - ऋजुवस्य (सरलस्य) वक्रस्य च
 सम्यग् किं विरक्तं चापद्वयम् ? अपि तु नेत्यथ । एव च - स्वभा
 वान सरल निष्कपटम् गुणं विद्यावित्तयानौ निपतन्तम् अनुसारायाऽभि
 मुन्वीमवन्तमपि ऋजुं जन वृद्धिं दूर परिहरतीति शम्भेण प्रमुखाऽर्थः ।
 विरमिनिष्पन्न - यदि मन्व्या भवन्दादि न स म्यादी अपि तु स्वस्व
 कात्यायनवति सूचयत ।

सदसद्दु ख च सुख उदस्य या जानत नूनम् ।
 ना सन्ति पुर महिला तथा हि जरा मनुष्याणाम् ॥ ४२ ॥

या मन्त्रिणा गृहस्य गृहवाचना जन ना उत को नव न अन्व
 निन्दकः च न ग सुख न न अ १ न न रिज न रिज

चापो महावसरल विरक्तं सरलं च नूनम् ।
 वक्रस्य च सुखस्य च उदस्य च जानत नूनम् ।

(चाप स्वभावसरल सिपति गर रिल गुणेपि निपतन्तम् ।
 वक्रस्य च सुखस्य च उदस्य च जानत नूनम् ।

धान्यमदनस्थानस्य (' शलिदान ') सङ्ग कथमिव भवेदिति ध्यायन्
 अयनतमुक्त्वा परिपाकगुरुतया अत्रनेत मुक्त्वा शीपाम् यस्य स, सङ्ग
 शुक्रेण धान्यकण्टकेन सहित शालि सतुपराण्डुक्त नीहारै उपारम्भात्त्रेण
 रोदिति इव । अचेन्न शालिरपि परिष्णामे ललसत्त्रेण रोदिति तर्हि सङ्ग
 यानां का श्या स्यात् । अत एव तावद्ग परिहर्तव्य इति ध्यायते ।

ये ये गुणिनो ये ये च दानिनो ये विदग्धविज्ञाना ।
 दारिद्र्य रे विचक्षण तेषां त्व सानुरागमसि ॥ ४५ ॥

ये गुणिन गृण्ययुगा (दान-वैदग्ध्येभ्योऽन्यगृण्ययुगा) ये दान
 शीला य ए विदग्धविज्ञाना विदग्ध निपुण विज्ञान येषाम् विज्ञाने
 निपुणा इति यावत् । अनेन तेषां सर्वतोमुख वैदग्ध्यमित्यनिरापो ध्यायते ।
 अथवा विदग्धाश्च विज्ञानारथेति इन्द्र । विदग्धारणुसा । (विज्ञाना
 विशिष्टान् यान येषाम् विशिष्टान् विज्ञान इत्यर्थे) । हे विचक्षण युगा
 दारिद्र्य तेषां जनानां स्व प्रीतियुक्तमसि । निर्गुणान् विहाय गुणित्व
 नुरागमसीति स्पष्ट त चातुर्वैमिनि भाव । तान् पीडयतीति चरभ्ये, सानु
 रागमसीत्युक्तया- अनुरागो यथा कञ्चिन्पुत्रमाश्रयभू प्रेमवशात् पीड
 हति तथा भवति तथा तावत् इत्युक्तं सागरादयमि चेत् ते विरभ्यपु, अत
 एव त एव त एव त इत्यादिभ्युक्तो भवतीति सूच्यते । तथा च-गुणिनो

ये ये गुणिनो ये ये च दानिनो ये विदग्धविज्ञाना ।
 दारिद्र्य रे विचक्षण तेषां त्व सानुरागमसि ॥ ४५ ॥

। हे विचक्षण ये ये च दानिनो ये विदग्धविज्ञाना ।

दारिद्र्य रे विचक्षण तेषां त्व सानुरागमसि ॥

— सतिदिपदि प्रयत्ना एव तिष्ठन्ति ज्ञानावसाद् गण्यन्तीनि तानां मनस्विता
 — निरापो चक्यते । ' विषयस्य ' इति सुभग संबोध रे इति
 — शीघ्रमबोधनेन-वास्तवेन अधममति त्व दुष्टितानुतागवणाधरास्पति
 — वाऽपीति निरुदाप्रशमयो सांख्ये चक्यते ।

— अधिरान्धा किल घन्यास्त एव जीवन्ति मानुषे लोके ।
 — त्वन्ति न पिशुनवच पश्यन्ति न ये च खलु समृद्धिमपि ।४६।

अधिरान्धा — अधिराध अधधध । अधिरा पिशुनानां दुर्मेतानां
 — चक्यते न शूरपति अधधध अधधधानां समृद्धि न परवति अत ते एष
 — जीवन्ति । जीवन्तस्य सफलजीवनरूपे अध्यात्मर संश्रितम् । तथा च-
 — तेपामेवासिमम् साकं जीवन सफलम पद एव दुःखवचननर्मेणु अधि
 — इत्यमानानां भापुरमणानानिति यवगुनर्मेणु एत्यत । मानुषे साक
 — इत्युक्त्या—दिग्गक्षोदान्पि तु दुःखवचनधवदानवमाराधय पीयन
 — भयन्ति—दुःखवचनवाऽन्त उपदानां निवृत्तमाधय युक्त्या एत्यत ।
 — अधिरान्धा धम्या इत्युक्त्या—दिग्गक्षोदान्पि तु दुःखवचनधवदानवमाराधय पीयन
 — मानधवणस्य स अधिरान्धामावचक्यादि गः एव जीवन्ति इति वक्त
 — इत्यमनि निर्देशानिश्चया उपपत्त ।

धरणा पहिरा अ धा त विष पीथा न मा पुम । ।
 — त मुणन्ति विमुक्तवधन गलान् श्रद्धि न परवर्त न ॥ ॥

(धम्या अधिरा अ धम्य एव जीवन्ति न नरे लोके ।
 — न शूरपति पिशुनवचने अधिरान्धे न प्रक्यते ।)

ते विरला सत्पुरुषा स्नेहो येषामभिन्नमुखराग ।
 अनुदिवसवद्वेमान पुत्रेष्टृणमिव हि सक्रामेत् ॥ ४७ ॥

न भिनो मन्दीकृतो मुखरागो मुखप्रमादा यत्र अधोन् स्नेह-
 चको मुसय्य कदापि न परिवृत्त, 'सुह को छाळी न दटी इति विन्नी।
 येषां स्नेह ऋणमिव पुत्रेषु सक्रामेत् अनुगच्छेत् ते सत्पुरुषा विरला-
 रागि । अन्तपि न लुप्यते किंतु उत्तमण्याय देयम् ऋणं यथा पुत्रे
 सक्रामि चक्रतरति तथा स्नेहोपि येषां वरापरम्परया अनुगच्छतीति
 सुमनसोदस्याद्ययत्नं सूच्यते । पुत्रेषु इति बहुवचनं 'न एकस्मिन्
 द्वयीर्वा पुत्रया, किन्तु सर्वेषु इति वराभ्यापकत्वं व्यज्यते । ऋणपदन-
 पितृहृतस्य ऋणस्य परिशोभा यथाऽऽयस्यकृतया स्नेहनिवाहोऽपीति
 पुत्राणामपरयकृतव्ययं व्यज्यते । पुत्रेषु अनुवर्तते; अनुगच्छेत् इति
 अनुगच्छा सक्रामेत् इति पदनं पितरि च स्नेहं अस्तीत्यपवाऽपि च
 पुत्रेषु गच्छेत् इति सुमनसोदस्य अकिंचित्परिवर्तनीयत्वं व्यज्यते ।
 अनुदिवसवद्वेमान इत्युक्तया क्रमक्रमेण वदन्मा स्नेहं वराभाषिको
 भवति । महमैव प्रवृत्तु शीघ्रवतीति सूच्यते । उक्ते च—प्राग्भाष्यो
 चविष्णी क्रमेणार्थादि ।

त विरला मन्पुस्त्रिमा चाण मिणेहो अदिष्णमुदराधो ।
 आगुदिअश्वद्वेमाना विग य पुषामु सक्रामे ॥ ४७ ॥

(त विरला मन्पुस्त्रिमा यथा स्नेहोऽभिन्नमुखरागः ।
 अनुदिवसवद्वेमान ऋणमिव पुत्रेषु निवसति ॥)

एवमपि तत्रैव दृश्यते तत्रैव का कथा वर्तमाना एवमपि तापयति
 इति तापनाशकमभिरुत्पन्नं । तपनीयमभिरुत्पन्नं । यथा निर्गुण
 तपनि दधीव इति तापनाशकम् ।

मायल्प पानकृत्या हुतवदना उच्यन्ति यज्ञवाटेऽपि ।
 न हि त परिहृतव्या विषमदशामस्थिता पुण्या ॥३४॥

पानकृत्या अथवापान (श्रीतिहृत्कृत्याम्) उपज्ञिता बहुविधज
 स्थानेऽपि उच्यन्ति । परिहृतेऽप्यपरिहृतं च स्थलं तुगुण्यां परिहृत्य सम
 व्यवहारीभ्यर्षं । यत्-विषमदशामस्थिता एवमपि अथवापानं दशाम्
 आपका पुण्या अथवापानं न परिहृतव्या । अत्र हुतवदनात्मनेन बहि
 यत्र मयमिन् आकाशतत्र न स्वकाय क्वाति एवमपि आशोपकारकस्य
 मत्तापुरवस्यैवमप्य परिहृत्य तत्रैवामत्र द्विगताधन कर्तव्यमिति व्युत्पत्त ।
 पानकृती अथवापानकृती इति गद्याध्यायाः ।

अस्मिन् प्रभा प्रियाया माना भाति क्षमा समर्थस्य ।
 भयिन् च जानत किल प्रीन वाऽजानतो नूनम ॥३५॥

प्रभा समर्थस्य अर्थात्मन अस्मिन् अथवापानकृतीदित भाति (शान्त)
 न तु अथ अथवापान । प्रियाया प्रीनियाम्वा मान (प्रथमरोप) भाति न

पाण्डुदीप धि जलित्तण हुधवहो जलइ जलणवाहम्मि ।
 ए इ त परिहृतिभ्यवा विममामामठिथा पुग्गिमा ॥ ३४ ॥

पानकृत्यामपि उपज्ञिता हुतवहो उच्यन्ति यज्ञवाटेऽपि ।
 न हि त परिहृतव्या विषमदशामस्थिता पुण्या ॥

तु अत्रियायां चमनोनीनायां । समर्थस्य चमा भानि न तु अत्रास्त् ।
 जानतं विश्रय भणितं प्रवचनं भानि, अजानत (अत्रय) च मौनं
 मातीत्यर्थं ।

अर्जितविभवानामपि खल एव हि भाजन खलाना स्यात् ।
 निम्नफलानि विपक्वान्यपि काकैरेव स्वायते ॥ ५६ ॥

उपाजितं द्रव्यं वैस्तादृशानामपि खलानां भाजनं दानपात्रं न च
 एव स्यात्, न अत्रय । सूत्रे ' उपाजितद्रव्याणां खलानां भाजनं क ?
 खल ' इति प्रश्नोत्तररूपमस्ति । इह तु साधारणोत्तरिन्मीति बोध्यम् ।
 विपक्वानि परिपाके गतानि । ' विपक्वानि चापे ' इति अपिना पर्या-
 न्येव फलानि न सुत्रनोपयोगीनि तदा अपक्वानां तु का कथा । तथा च-
 धनार्जने सरथपि यदा नास्मदादीनां तत्कृतं सौख्यं तस्मिन् धनभावे तु
 किं वाच्यम् इति धनशालिनं दुजनं प्रति केनचिद्बोधयते ।

छज्जइ पडुस्स ललिअ पिआइ भाणो रमा समर्थस्स ।

जाणन्तस्स अ भणिअ मोण च अआणमाणस्स ॥ ५५ ॥

(शोभते प्रभोजितं प्रियाया मानं चमा समर्थस्य ।

जानतश्च भणितं मौनं चाऽजानत ॥)

उपाइअदब्बाएँ वि खलाएँ को भाअण रलो च्चेअ ।

पक्काइ वि शिम्बफलाइ एवरँ काएहिं रज्जति ॥ ५६ ॥

(उपाजितद्रव्याणामपि खलानां का भाजनं खल एव ।

विपक्वान्यपि निम्नफलानि केवलं काकैः स्वायते ॥)

विद्वानगुणमहायै दुग्धं द्रुष्यन्वमपि हि रमणीयम् ।

एज्जामहं पियत्वेनापि जने जनविनिन्दिते नूनम् ॥५७॥

विद्वानगुणान् विद्वानगुणान् परमादराधीये पुरुषे द्रुष्यन्वमपि
(ननु न द्रुष्यन्वमपि) अत्राह मन्वसम् । कथंविनिन्दितं जना विद्व
त्वेनापि अत्राहमहं । विद्वानगुणान् यदि यत् द्रुष्या अपि भवेत् नष्टेपि
मरणं शिष्यु लोकादहितं च पुरुषस्य यदि यत् मरणमभावनमपि भवेत्
तदपि अत्राहमहायै । शिष्यावतादि इति अत्राह एव — अत्राहमहं
दर्शनमादृशे अत्राहमहं किं पुनानुरागस्यापनेनपि अत्राहमहं शिष्यागतिस्तयो
प्राप्यते ।

बुद्धानि फलत्रिपत्न्या फलसपत्न्या नितान्तनम्राणि ।

हृदयानि सुपुरुषाणां महानरूपांश्चामिशाश्वशिवराणि ॥५८॥

विद्वानगुणमहायै पुनश्च वेदमपि हि रमणीयम् ।

अर्थादिदं उक्तं चरा पिबन्तरेणापि लज्जामा ॥ ५४ ॥

(विद्वानगुणमहायै पुनश्च द्रुष्यन्वमपि हि रमणीयम् ।
अत्राहमहं पुनश्च जने विद्वानपि अत्राहमहं ॥)

फलसपत्नीश्च समोणश्चा बुद्धान् फलत्रिपत्नीण ।

विद्वान्नाह सुपुरुषाणां महानरूपांश्चामिशाश्व ॥ ५८ ॥

(फलसपत्न्या समोणश्च । बुद्धानि फलत्रिपत्नीण ।
हृदयानि सुपुरुषाणां महानरूपांश्चामिशाश्व ॥)

० इति तां बुद्धयन् भी भवति इति लोकादिति ।

सुपुराणा इत्यानि फलमपर्या दैवदत्तवैभवमंपदा कल्पयन्तानि, गर्वशून्यत्वात् । वैभवस्ये तु उन्नतानि, दैवयोगेन इदृशास्ते-
गतिराहित्यात् । घन एव सुमनइत्यानि महातरूणा उन्नतशिखरास्तेषु
अप्राप्ति इव सन्ति । महावृक्षाणा शिखराद्यपि—फलानां (प्रमदानाम्)
अभावेन उन्नतानि । फलानां स्वपर्या च मध्याणि भवन्ति । फलशब्दस्य
शिल्लष्ट्येन श्लेषानुप्रायिना सेयमुपमा । तथा च घनापगमऽपि उन्नत-
इत्येव न विमतायितव्यमिति दीनदशाऽप्येन प्रति क्वचिद् व्यज्यते ।

उदर भरन्ति मात शकुना अप्यात्मनो हनुद्विधा ।

वित्रलोद्धरणनिसर्गा भवन्ति यदि केऽपि सत्पुरुषा ॥५९॥

अनुद्विधा अथवामुपकारविजया शून्या शकुना पक्षिणोऽपि
आश्रय उदर पूरयन्ति । यदि केषि महान्त पुरुषा भवन्ति ते विक्रान्ता-
नाम् आपद्गतानां उद्धरण भाषणिवारको निसर्ग स्वभावो येषां तादा-
भवति । कपी यनेन तादृशा महापुरुषा दुर्लभा भवन्तीत्यभिप्रेत्यते ।
स्वभागे संपत्ति विनियुजाना बहव परांपकारपरायणा विरक्षा इति
कश्चिन्भिन्नानि प्रति व्यज्यते ।

पोट्ट भरन्ति सउणा वि माउच्या अप्पणो अणुवियगा ।

विहल्लुद्धरणसहाया हुवन्ति चइ के वि सत्पुसिसा ॥ ५९ ॥

(उदरे विद्यन्ति शकुना अपि हमार आत्मनोऽनुद्विधा ।

विह्वलादरखस्वभावा भवन्ति यदि केषि सत्पुरुषा ॥)

दुःसिद्धिद्वयमध्यगतवर्ण- विद्वानि यथ
त्रा निलमत्त यद्वि मरगष का तुभु मुल्लक

(दुःसिद्धिद्वयमधीक * धर्मादि प्रस्तुत नावत ।

यावत्सिद्धिमात्र वर्णम नरकत का तत्र मूलपरमा

न भवन्ममेते तत्रयत् परिधिजुषु , यतो ह्यते मृदा परीक्षका , त्व तु ह्य
पमगुण्यशास्त्रीति विश्वम्भरय कस्यचिद् गुण्यातिशयो व्यव्यते ।

प्राप्त क्षणो न राजत्यतिकल्पे पूर्णिमाचन्द्र ।

अन्तरिसञ्च कामो ह्यसमदानश्च परितोष ॥ ६८ ॥

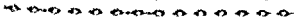
प्राप्तेः शशापामेव आनन्दाधिक्यात्प्राप्त उपस्थित पञ्च उच्यते
न शोभते, प्राप्तयेन उरहृद्यगन्निवृत्ते । तथा अतिरुचये अतिवचने
प्राप्तमाचन्द्रो न शोभते, सायंकाले कमेण उदयपतरणस्य दर्शने यथोच्यते
न तथाऽर्धे त्रिगमिषोस्तस्य दर्शने इति भाव । परिणामादिरमा काक
न शाभते । या कामना परिणामे विरमा जायते न सा ह्यपहासिनी ।
एव सम्यक्प्रदानादिति परितोषोपि न शोभते । यस्मिन् एवाभिन परिनीते
किञ्चिद्वदानादिह नाभिन स निरुक्त पनेपाठय ।

यतो ह्यतो य मोह्य अहंपदाभग्नि पुषिलमाभयो ।

अनकिरमो च कामो अमपचाणो च परिच्योमो ॥ ६९ ॥

(यम यथा न शाभन अतिवचने प्रायमाचन्द्र ।

अमपिच्योमो च कामाऽर्धेप्रदानस्य परिणाम ॥)

[३]

सद्विद्या सादानमदमंमगीसञ्चिनिनेन हम्नेन ।

सृष्ट हृत्सुपमगति दि वडावर्षा गत्र दपिन ६९॥

महात्म्याः अविद्यया मेहो वा ना । अविद्यानुकाङ्क्षया तथा सति
 हीनतम हृत्मेव सृष्ट्या सादानमदमंमगीसञ्चिनिनेन । अत्र एव महात्म्य
 सिद्धेति अत्रावस्था गत होहिल्या सुमे प्रमर्गनकावनिवन्धनकुमुदत दपिन
 वचनानि । अदिनीवद्वेन गुरुवर्षे महात्म्यमवति गुरुवर्षीये चरन्त ।
 इतिवद्वेन अदिचक्र ३ अमुनहाभेगदि सादानमदमंमगीति वासनाममा
 त्रिणा वयवत । अत्र वदुचिने अमे गदुनिह्या वैकल्पमच्छेदप्रमेव ।
 अता दि अत्रावर्षीवर्षीसचमदि इविनामुने वत्ता सवदिदात्र अत्राव
 हीनतम । अत्र व गुरुवर्षीवर्षीसचमदि वृद्धवर्षी सादानमदमंमगीति
 बुद्धवर्षीये गुरुवर्षे इविगुरुवर्षीवृद्धवर्षीये गदिनी इति गुरुवत ।
 दिनीमहावृद्धिवा विहासि वि महात्ममसाभिषया गदिष्या व वि
 वचमुनवर्षिता—

सृष्टी पाद पावनी पदवीयी मुन्यजति ।
 अर्गति रगाई व वगत्र जगत्र मगत्र दुनि हानि ॥

परिणीत महात्म्यमदमंमगीसञ्चिनिनेन हम्नेन ।
 दिपत मुन हासिगत्र वचनाथ गत्र पदगा ॥ १६ ॥
 (गुरुवर्षा महात्म्यमदमंमगीसञ्चिनिनेन हम्नेन ।
 सृष्ट मुन हासिगत्र वचनाथ गत्र पदगा ॥)

पातुमिच्छति स नीरस्तां पुण्यां दोषं, मधुकरस्य न । एकत्र नि
 प्छानुरूपस्य मधुन अज्ञामादेव सोय नानाकुसुमेषु परिभ्रमति ।
 एव मनोऽभिलषित रमन्समर्पयतां कुसुमानामेवाय दोष इत्यर्थ
 तथा च— ' मामुपलभ्य यथामनोरथ रसमुपमुञ्जानस्यास्य च
 चाञ्चल्यं शाश्वतिं तादृक् सौभाग्यं मे भवतीभिद्रव्यते " ।
 सौभाग्याभिमानिनी काचिन्मानिनी सखीं प्रति स्वगुणोत्कृष्टं स्ववर्णं
 मधुपपदन—मधुपानं तस्य स्वभाव इति रसाभिजापेयं जनस्यते
 अमयं कुवतो नायकस्य दोषमाञ्जनं व्ययते ।

तस्या हृदये दुःसहवियोगकरपत्रपाटयमाने हि ।

प्रतिभाति चापसलिलं कज्जलमलिनं प्रमाणसूत्रमिव ॥७३॥

दुःसहवियोगरूपेण करपत्रेण कञ्चयेन विदार्यमाणे तस्या हृदये
 कज्जलेन श्यामम् प्रवहन् नयनसलिलं विपाटनधारायां सामथस्य
 हृतं प्रमाणसूत्रमिव प्रतिभाति । वृषस्कंधावपाटका कञ्चयधारासाररुपा
 कृष्य मानसूत्रं च विवस्वति ततः कञ्चयेन तस्य पटिका वृषभकुर्व
 णीति व्यवहारः । विरहितया कज्जलममासञ्जनं तु हृदानीमायायं च
 इति हृदानुगमस्य नायकस्यागमने विश्रम्भमूलकमुत्कृष्टातिशयमभिप्रेत
 णीति बाध्यम् ।

विराकरवात्सृमहकालिज्जतमितीञ्च दिव्यञ्चमि ।

अम् कज्जलमलिनं प्रमाणसूत्रं च पटिहाइ ॥ ७३ ॥

(विराकरवात्सृमहकालिज्जतमितीञ्च दिव्यञ्चमि ।

अम् कज्जलमलिनं प्रमाणसूत्रं च पटिहाइ ॥)

आया साध्वी ण्या । क्लृप्तावातेन उन्नीयमानम् (उन्नीयमाने
 आच्छादनतृणानि यस्य) यद् गृहम्, तद्विवरान् प्रपन्नयो वा वषट्कारे
 लघारास्ताभ्यः । कुड्ये भित्तौ क्षितितम् यत् प्रियतमानकल्प
 अर्वाधिदिन तत् करतलाभ्यां रक्षति, करतलाभ्यामाच्छाद्य तम् अर्वाधि
 दिनलक्ष रक्षतीत्यर्थः । करतलावच्छादनेन-लघाराभ्यो निवशीतस्य
 एवापेक्षयापि प्रियक्षितिताऽवधिदिनरक्षणं सुवर्तं बहुमतमिति प्रेतोक्तं
 भवति । आया पदेन एतन्नामकं छन्दोपि सूचितमिति 'मुद्रा'
 लकार करतलोचनतः । प्राणानामपेक्षयापि भवदवधिदिने सुवृत्तमन्त्र
 प्रतिपालयती सा कश्चि जीवति । तदतिशये तु तस्या जीवन दुष्प्रमिति
 तत्रियतम प्रति भवति । अम्बुधाराभि ' इति आयाकरणं तु प्रमाद एव ।
 रक्षणार्थकधानुस्य पञ्चमीविधानात् ।

शिविपिच्छनावतसा व्याधवधूर्गर्विता भ्रमति ।

गजमौक्तिकपरिरचितमसाधनानां पुर सपत्नीनाम् ॥ ७६ ॥

गजमौक्तिके परिरचिते सम्पत्तया कलिते प्रसाधने मरुद्व
 याभिस्तामाम । परि उपलक्षेण स्वसौन्दर्यसमुद्गमव्याधे प्रसाधने
 यन्नाशितः भूयते । एवविधानां सपत्नीनाममे । शिविपिच्छक मयूर
 शिवयदक चवतम शितेभूयस्य पस्या एवविधापि व्याधवधू गर्विता

मिन्पट्टणावधमा यद्वा याहस्य गद्विरी भमद् ।

गजमौक्तिकपरिरचितमसाधनानां मध्ये सपत्नीनाम् ॥ ७६ ॥

(शिविपिच्छकमया यद्वायाधस्य गावर्षी भ्रमति ।

गजमौक्तिकपरिरचितमसाधनानां मध्ये सपत्नीनाम् ॥)

1

2

3

4

5

पागाऽऽशङ्की काको नेच्छति दत्तमपि पयिरगोदित्या ।
अननकरत विगलितकृष्णमप्यस्थित पिण्डम् ॥ ८० ॥

पथिकगृहियया दत्तमपि । पियशाऽऽवर्केनाथ अत्रतन् प्रवृत्तुं
दृगन् कारतजाद् विगलितस्य कृष्णस्य वज्रपस्य मय्यस्थित च
पिय पाशस्य आशङ्कया काका नेच्छति । पिरदित्या मा इषुवद
जाता यत् घोदनपिये दद्यात्तस्या कृष्णो हस्ताद्विगलति । कृष्णं च
पाशमाशङ्क्य तन्मप्यस्य पियेद काको न मद्ययतीत्येवम् । गोदित्यादत्त
मियतनचिन्तया सदैव गृहभारमवाञ्छनविलम्बिताया विरहस्य सुमृशो
काव सूचयत । शकुनजाभाशया काकाय बलिमुग्रहरन्त्या विरहस्य
पथिकगृहियया सय दशा भवति । एवमेव मासस्या अपि म कर्त्तुं ति
नायक मनि सख्याऽभिपद्यत ।

अवधिदिनाऽऽगमशङ्काऽऽदृग्भिरिह कृड्यविलिखिता रेखा
आलीभि मोच्छयन्ते द्विवास्तत्रैव चारिण्या ॥ ८१ ॥

पामामङ्की काको शेच्छति पियया पि पथिअधरणाए ।
श्रोत्रन्तन्त्रथलागनिअवलथमभद्विअ पियेदम् ॥ ८० ॥

(पाशाशङ्का काका नेच्छति अमपि पथिकगृहियया ।

अननकरत विगलितकृष्णमप्यस्थित पिण्डम् ॥)

निगलितपाशविकीर्ण मन्त्रिणां कुट्टिलिहिप्रामो ।

दोतिगिण तन्त्रिअ चारिण्याए रहा पुमिचन्ति ॥ ८१ ॥

(अत्रिगलितपाशविकीर्ण मन्त्रिणां कुट्टिलिहिप्रामो ।

दोतिगिण चारिण्याए रहा पुमिचन्ति ॥)

→ मिथवमाऽऽगमस्य अथधिदिनु मा आगच्छतु इति शङ्खायुत्राभि-
 आशाभि सखीभि भित्तिविक्षितिता द्विधा रेखा शोरिकया शीरेण तद्वन्धु
 म्निमिति पादन् । श्रोत्रद्वन्द्वे, उम्माज्वन्द्वे । अथधिदिनगणनार्थं नाथिचवा
 म्पद्व मित्ता रेखा कृता । एतच्च अथधिदिनपुरतो दुवि यदि शियो नागच्छेत्
 दि इय प्राद्यान् अथधादिदि शङ्खाया अथधिदिनस्य अथागमनार्थं सखीभिर्दि
 का रेखा अथचित श्रोत्रद्वन्द्वे हृत्पाराय । निघतसमये यदि शिय आग
 श्येत्तर्हि-कस्या दृष्टा अथधे पूर्वमेवऽऽगमनात्सविशेषान्तरं, अथधेमे
 द्विदिनकल्पने आस्या प्रायासा भवेन्मिति सखीकां तात्पर्यम् । कुत्र यदि
 विनियुतः, पदन्-अथधिदिन किञ्चद्वशिष्टमित्युक्तपदया तात्पर्यं संमुख
 स्थमव निष्पत्ति मन्त्रपातिशय परिवोच्यते ।

तत्र सुवमादृत्य नो लभत इति हि पूर्वमण्डलो विधिना ।
 पन्पितुमिवान्यमपमिव पुनरपि परिवण्डयते नशभृत ॥८२॥

एषा गणनाऽप्यय चन्द्र तत्र सुवमादृत्य न लभत इति अस्याए
 पुनम् अन्यमपम चम्बयसाः परपितुमिव निर्मातुमिव । विधिका विधात्रो
 एषादुत्तु चन्द्र पुनरपि एषामपद्वय यदि परिवण्डयत एतदुपरिक्रमा
 कर्मस्य हीन विवत् । अदिदिनसंवायेकां कक्षा परिवर्ष्य चन्द्र एषा कृत ।
 परं एषावपि तत्र तत्र सुवमादृती न लभत इति एषा कृता पुनरकृता

तत्र सुवमादिच्छ एत लभत १ न मपत्तमण्डलो विधिना ।
 अस्यामथ य पद्व पुनरा वि गणनाऽऽगद मिच्छती ॥८३॥

(तत्र सुव मादृत्य न लभत इति अपुनमपद्वका विधिना
 अन्यमपममिथ परपितु पुनरपि लभत एत एत इ ॥)

रिक्ताहमेण सोर्यं मयइ-एव इत्याशय । अथ एवमदृष्टत्वात्प्रायःपरिण
 वदयते इति ' परि ' पदेन—प्रतिदिनमेवाग्रेकी कक्षां परिदधते ' गुण
 मयसा जगत् न वा इति मथा पूर्णं परीक्षितं तथा साम्प्रतमपि परि
 णकामेकी कक्षां ग्नीदृश्य गुणसादरवपरीक्षणार्थं परितः एतेककक्षात्रय
 बहमगूचनपूर्वको मुद्गुर्मुद्गुर्निर्गामिण्यपिरीक्षणमरम्भो घोष्यते । अद्गुमगो
 मुद्गुर्मेवप्रदराण्य मुद्गु-मयइ-मे-ये-पय विधानुर्व्यतिकरं कक्षान्ते यावच्च
 समाप्तयते । तत्रश्च-तत्र गुणसादरय कक्षान्तराग्न्यमपि अद्गो न क्षरयते
 इति गुणसाभानिरासश्च परित्युभित इत्याशयवा वाच्यते ।

अथ गताऽथ गतो यत् सोऽथ गतश्चेति गणपत्या ।
 अथमे दिनाद् एव हि रेखाभिधिरिति कुट्टयाम् ॥ ८३ ॥

' स अथ गत अथ गत इति इत्या षड्विधार्थमेकी रेखा
 निश्चिन्त्य गतायत्या गति-कथा तथा अथमे दिनाद् एव रेखाभिर्गुणमिति
 विचरिता । अथ गतानत्या इति वर्तमानार्थाभिध-विधा साधुमप्यदेव
 ' विचरितम् इति भूतार्थवाच्यत्वं क प्रत्ययान्त च— गताना तु वर्तमाने
 कर्मिण वरमेवाप्यन्तादे अथ मिति सर्वाणि रेखाभि रूतिना इति
 कतिपयवदितवृत्तनत कक्षत्रयस्य बहुदिनसमसतन्तु समरिक्तेरेता
 वृत्तित्वमभिधवाचक । आ गतिना वा कथा साधुर्दिनमपि न स्थीयन्

अथ गताऽथ अथ गतो यत् सोऽथ गतश्चेति गणपत्या ।
 अथमे दिनाद् एव हि रेखाभिधिरिति कुट्टयाम् ॥ ८३ ॥

(अथ अथ इत्यत्र गत इत्यत्र गत इति तत्त्ववर्तिवचनः ।
 अथमे अथ दिनाद् ई कुट्टय इत्याभिधिरिति च ।)

द्वय

एतन्निर्देश एव तथा बहुविधमानवजन्य दुःखमनुभूय रेतमिदिति
इतिनेति द्विपनुम्माद्यन्वो नदिक्वा मोहादितयो व्यस्यत ।

प्रियमस्मरणमट्टद्धनलपारानिपातगुहिनया ।
आयत्रिवदन्धरया पयिदृष्टिपा मदीयते दीप ॥८४॥

सायकले दृशमागपद्- निदन्ध स्मरण प्रहृग्न् वेप्रयार्मये
मर्षेण सचात् धन एतद्धम् । तस्य धारयित्वापुत्ररात्रिन्या । मोदिन
पतिक्वा कारकिणकम्भया सथा । नीर दीयते प्रमदपत इति भावः ।
दीयत्वोपरिभागात् इति सुख न पाषादत तर्हि धमुत्रकपतनेन दीपय
कने न प्रवेदिति साव । प्रहृग्न् पदन दीनानममये धमुविसर्ज
नस्य धनद्वयप्रदुदया कथोथेन कल्पस्य वेत्रइदिरनिष्कमपान् नय
मये एव इत्यन्त सचाय सुषपते । यदा पदन- यदो काला
दुपविमममुत्रद्धम् । कनो विवरणयामनि यदि तनिगाड स्याताइ न
विष्णु पनन् इति तु यदा स्यान् इति स्मृतिभाषतिवृत्तकडु सतिशयो
व्यस्यते ।

वम्मन्विन्नकराहुन्निपरिग्रहस्त्रलिनछेत्तनीमार्गे ।
स्वन्नेव पूयते ना प्रियमग्नि छेप्ते निवाम किम् ॥८५॥

विषसमाराणपलोदृन्तबाहधगासिवाधमीध्या ।
दित्रइ बहुमीवाण नीवधा पहिधनाध्या ॥ ८ ॥

(प्रियसमाराणप्रहृग्न्पारानिपातभीववा
दीयते बहुमीववा दायक पयिदृष्टाववा ॥)

3

कम्पा कम्पमाना स्विच्छा स्वेदयुक्ताथ या कराहुलय तद्द्वारा परिमृश्येन स्वलिता पिघस्ता या लग्नी तन्व्या मार्गे । 'स्वस्ति' इति प्रारम्भिकवर्णद्वयमेव न, पूर्वते समाप्यते । अत्राभवेदनादिकम् अन्यत् लेखे किं जित्नाम । प्रियस्मरणेन घट्टुलापु तथात्रिषु कम्प स्वेरोद्गमश्च भवति यथा लेखिनी मुहुमुहु स्वलिता भवति । ततश्च 'स्वस्ति' मात्रमपि लेखितु न शक्नोमि, स्वमतापादिक प्रियतमाय किं जित्नामीत्याशय ।

इहो दुष्करकारकं पुनरपि चिन्तां करोपि गमनस्य ।

नात्रापि हन्त सरला भवन्ति वेण्यास्तरङ्गिणश्चिकुरा ॥८६॥

इहो विरहदानरूपदुष्करकायस्य सपादक ! गमनस्य परदेश गमनस्य विचार पुनरपि करोपि ? तत्र प्रवासे वेण्या वेणीभूतस्य केश कलापस्य तरङ्गिण कुटिलाश्चिकुरा कशा अत्रापि सरला न भवति ।

वेविरसिएणुकरहु लिपरिमाहकपसिअलेहणीमग्गे ।

सोत्थि चिअ ए समप्पइ पिअसहि लेहम्मि किं लिहिमो ॥८५॥

(यथशरीरस्विकारहुलिपरिमहरखितलेखनीमार्गे ।

स्वस्थय न ममाप्यते प्रियमपि लेख किं जित्नाम ॥)

अत्रो दुष्करआरअ पुणो वि तन्ति करेसि गमणसस ।

अअन वि ए होत्ति सरला वेणीअ तरङ्गिणो चित्ता ॥८६॥

(अत्रो दुष्करकारकं पुनरपि चिन्तां करोपि गमनस्य ।

अत्रापि न भवन्ति सरला वेण्यास्तरङ्गिणश्चिकुरा ॥)

दुःख

वृत्तवत्त एतित्ता वेगगतया वहीभूता वया न्यु त्रिनेषु मयिदित्तं
 मन्त्रे एतद्वि वल्लभंममति त पूर्ववत्ताका न वया । वनेन
 वयम्पु वाममनस वलाहकता मृष्यते । तत्र वयपर्वन्नेपयि
 वयवत्तवित्तम् वल्लभि वन वाम् वलाहकतिन दुर्गम्पु विल्लभमि
 दुर्ग वहीभूति वयक इति हीम्पवति दुर्गमिवायो वयम्पते । इरो
 इति वयवर्तवताहते । तथा च- वयवत्तवाममनोके - विरदे मया
 मृष्यन् वयवत्तवाम्पु वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त
 विल्लभयोवत्तवर्तवमति वयवत्तवाम्पुवयवत्त । विल्लभो वयोवत्त-
 वयवत्त वय वय वयवत्तवाममति मे वयवत्तवाम्पुवयवत्तवाम्पु
 वेगवत्तवाम्पु वयवत्त । हीम्पवाममिवावत्त वयो वयो वयवत्तवाम्पु
 वीवित्त-

' वयो न वय मद्य रंग विरहदूषते गान ।
 वयदी वहा वलाहयन वल्लभ वला वी वय ॥ '
 ममृतन- ' वयवत्तनुम्पुवयवत्तवयवत्त वयवत्तवाम्पुवयवत्त ।
 वयवत्तवय वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त ॥ '
 वयवत्तनुम्पुवयवत्तवयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त

वयवत्तवाम्पुवयवत्तवयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त
 वयवत्तवाम्पुवयवत्तवयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त
 वयवत्तवाम्पुवयवत्तवयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त

वयवत्तवाम्पुवयवत्तवयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त
 वयवत्तवाम्पुवयवत्तवयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त
 वयवत्तवाम्पुवयवत्तवयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त
 वयवत्तवाम्पुवयवत्तवयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त वयवत्त

इति द्विवचनेन—दौर्बल्यान् बहयो यत्नयास्तु कराद्विगणिता एव किन्तु
सौभाग्यविद्धमिति कृत्वा प्रत्येकहस्ते एकैको बल्यो रक्षित, इति
दौर्बल्यानि शयं प्रियसौभाग्याभिमानरथ इत्यव्यते । रोदितेऽग्नेन—कोप
शीलापि सा केवल मादवमेव न गता प्रत्युत विदुतहृदयापि जातेति
स्तुशया दयनीयत्वातिशयो ध्वयते ।

पथिकरधूर्विवरान्तरगलितजलाद्रै गृहेऽप्यनार्द्रमहो ।
उद्देशमाद्रयति पतद्विरतवाप्पाम्बुनिवहेन ॥ ९० ॥

प्रोथितपथिका जीणस्य तुल्यच्छदिप विषयान्तरान् विद्वान्तराद्
गलितन जनेन धार्द्रं गहे । अनार्द्रं शुष्कमपि स्थानम् । अनवरते पतता
पाप्ससलिलेन धाद्रयति । गृहाच्छादनविषयत्पतता जनेन दुःखिना
शुष्के स्थाने तिष्ठति पर प्रियस्मरणे सति निरन्तर पतन्निरधुभिरुपि
स्थानमाद्द करोगीत्याशयः । अधू पदन मवयौवनार्य गुरुपतलमात्र
शाद् गृहात्तद्विषयतमापेक्षत्य च सृष्यत । जीर्णगृहव्यवहार—दारिद्र्य
दुःशक्त्यादि प्रद्वैकनीयता साद्यापि जीवन न जहानीति सृष्यत ।

रक्षति पुत्र शिरसा पल्लमान्तादक प्रतीच्छती ।
आर्द्रैभिरतमगुभिरथ पथिकरधून लक्षयति ॥ ९१ ॥

पथिकरधू विरततर्गात्थलान्त पर अणान्तर पि ।
अन्तम अरिरथवाद्मार्गात्तणियहण पल्ल ॥ ९० ॥

। पथिकरधू विरततर्गात्थलान्त पर अणान्तर पि ।
उत्तरमरितलवाणमथिअनिरहनाद्रैपति ॥

वत्सलान् सुदृग्दण्डान् कान्तान् उद्वेगम् । शिला स्वमान
 केन क्रीडन्ती इदमाम्ना वदितवत्, पुत्रे प्रजात् वदति । शिवायादा
 इत्यनेन कालेन कश्चिन्नवने तु न न कथयति । एतदे कर्त्तव्यमद्वेक
 शिवायैतत्पर्यवसानम् । कथयतिद्वेषेण शिवायै कथयते । अत्रुभित्तौ
 कथने न कथयतिपत्रम् । अत्रुभित्तुका प्रकृत्यामेव इदोक्तशिविनया
 शिवायै शिवनमस्यैव शिवायै शिवायैव कथयति । अत्रुभित्तु व शिवायै
 कथयति । अत्रुभित्तु शिवायै कथयते ।

शुद्धर यदि शीतुवितोऽसि सवर्गनिधिष्वद्दर्शनमुन्वानाम् ।
 तन्नोपयमानवञ्चुषमीसम्भ्रं भुव मसुणमस्या ॥ ९२ ॥

नितीवर्गनिधिष्वद्विषु शशि चन्द्रार्त्तमात्रं सुखनि तपः
 (इति) शिवायै शीतुवितोऽसि सवर्गनिधिष्वद्दर्शनमुन्वानाम् ।
 तन्नोपयमानवञ्चुषमीसम्भ्रं भुव मसुणमस्या इति शिवायै शिवायै
 शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै

शिवान् पुनश्च मधुसुतं शोण्डाशुभं परिच्छन्ती ।
 अमुदिं परिच्छयती क्षालिनज्जनं तु लखसि ॥ ९१ ॥

(इति) पुत्रे मधुसुते कश्चिन्नवने मदीच्छन्ती ।
 अत्रुभित्तु शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै

यद्वा शिवान् मधुसुतं शोण्डाशुभं परिच्छन्ती ।
 ता मधुसुतं शोण्डाशुभं परिच्छन्ती ॥ ९१ ॥

(इति) शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै
 शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै शिवायै

इति ख्यात यस्मात् ईदृशम् अस्मा (नायिकाया) मुख वीचस्व ।
 परस्परदिल्लोष्णीकृतबाहुलतिक प्रतिलोमभ्रमेण कञ्चुकावतारणसमये
 मुक्तमण्डलात्क्रमशः कञ्चुकाऽपसरणेन चिबुकादिभागस्य क्रमक्रमेण
 दशन भवति । अन्ते च सपूर्णमपि मुखमण्डलमपगतावरण भवति ।
 एतेन क्रमिककञ्चुकापसरणेन दर्यमानचिबुकादिपर्यन्तभागास्य मुखस्य
 क्रमिकीषु दशनावस्थामु द्वितीयातृतीयादिनिधिषु उदितस्य चन्द्रस्य
 साम्य कल्पयित्वा, अन्ते च कञ्चुकस्य सवथाऽपसरणेन पूणस्य पूर्णिमा
 चन्द्रस्य साम्य सस्थापितमिति सर्वतिथिचन्द्रदर्शनसौम्यस्थाशय । 'मुन्दर'
 इत्यामन्दशस्य—' त्वं तु सौन्दर्याऽभिमान वदस्येन परे परय तस्या
 सौन्दर्यमित्याकृतम् ।

धवलोऽसि यदपि मुन्दर तदपि तु मम रञ्जित हृदयम् ।
 रागभृतेऽपि च हृदये सुभग विनिहितो न रक्तोऽसि ॥९३॥

हे मुन्दर ! त्वं धवल शुभ (रवेत) असि तदपि त्वया मे
 हृदये रञ्जित रक्तवर्णकृतम् । धवलेन रञ्जितरक्त विरक्तम् किन्तु—त्व
 धवल अर्थात् धेह असि अत एव गुणद्वारा त्वया मे हृदये अमुरत्री
 कृतम्, इति विरोधपरिहार । हे सुभग ! रागेण रक्तेण भृते पूर्णेऽपि
 हृदये त्वं विनिहित (स्थापित) तथापि त्वं न रक्त रङ्गयुगे न जात

धवलोसि जह वि मुन्दर तह वि गुण मङ्गल रञ्जित हृदयम् ।
 रागभरिण वि हिञ्जण मुहञ्ज णिहितो ए रक्तोऽसि ॥ ९३ ॥

(धवलासि यदपि मुन्दर तथापि त्वया मम रञ्जित हृदयम् ।

रागभृतेऽपि च हृदये सुभग विनिहितो न रक्तोऽसि ॥)

इति विनाश । अन्तर तु अनुतापपूर्वे इत्ये रचयित् अर्थात् तथा
 इत्यन्ताऽनुचितिनाऽपि निन्दुमन्त्रे व अनुताप मनोदीप्ति विरोधपरिणाम ।
 त्वदि अहमनुतापं एवं त्वम् अनुतापात्तममा अनुताप इत्येवमि अनुतेष
 चरानपि आनुतापारि ह्यपरायणः । धने ह्यपन्न—उपरिपर्यन्त
 शोके पूर्ण मे ह्यन्वमित्यतिशयो व्यञ्जित । विनिहित (रचयित्)
 ह्यपनेन—एव तथा रचयित्वा ह्यन्व रचयितामीति प्राकृतिको इत्या
 चर्यञ्जनां मे शान इति सूचयत् । सुन्दर सुभाग ह्यवामन्त्रास्यान्था
 शीघ्रैर्मात्रमुन्माह प्रथमदशमे एव त्वत्पनुताऽऽभूवम् । एव तु शीघ्रैर्
 त्विती आनुताप्यनुतापमीति सूच अन्वञ्जना व्यञ्जयत् ।

कृपल्य विल मरहृदय मरत्स्यति प्रिय इति श्रुतं जनत ।
 भगवति वदस्व निशे तथा यथा कल्पमेव नादेति ॥९४॥

मम वीरानभिरुत्तमान् निन्दुरहन्व प्रिय कश्य प्रात मरत्स्यति
 प्रस्थास्यत इति जनात् श्रूयत । भगवति निशे ! तथा वदस्व यथा

कृल विल मरहृदयो पयमिहृदि पिश्याति मुण्णइ पणम्मि ।
 तह वद्व भगवड्णिमे नह से कल्ल विअ एण होइ ॥९४॥

(कश्य विल मरहृदय प्रवत्स्यति प्रिय इति श्रूयत जन ।
 तथा वदस्व भगवति निशे यथा तस्य कल्पमेव न भवति ॥)

ॐ द्वितीयाध्यायमपि प्रसिद्धम्—

सज्जन सकार जायग पैन मरुणे मय ।
 विधना एमी रंनि कर भार कवहु ना हाय ॥

फलमेव न उदेति न भवति । निशानृद्धया चेद् व्यन्यते-यद्दहम् इमां
निशामेव दृष्टवती, न दिनोदय द्रक्ष्यामि प्रियविरहे जीवितस्य स्वतो
शान्तिस्वात् इति । ' ननात् धृतम् ' इत्यनेन—मम दुःख भविष्यती
त्यनुमाय, स स्वयं प्रवास नासूचयत् अत एव जनेभ्य ध्रुयते । तथा च
मदुःख जानन्नपि निन्दुर स प्रवसतीति निगूड उपाखम्भो व्यन्यते ।
' प्रात्यूषोऽहर्मुखं कल्प्य ' इत्यमर ।

स्फुरिते वामाक्षि त्वयि यचेप्यति स मियोऽय तत्सुचिरम् ।
समीत्य दक्षिण तत्प्रेक्षिष्येऽह त्वयैवैनम् ॥ ९५ ॥

हे वामनेत्र ! त्वयि स्फुरिते सति विदेशगत स प्रियो यदि
अथ एष्यति, तत् तर्हि दक्षिण तत् (नयनम्) निमीक्ष्य तदागमन
सवाददायके त्वयैव एत प्रिय सुचिरं प्रेक्षिष्ये । अन्यकार्येषु कृतममा
दरमपि दक्षिण नयने निमीक्ष्य कृतज्ञतापुद्गला त्वामेवैकं प्रियममदशनेन
कृताधक्षिष्यामीति भावः । स्त्रीयां वामाक्षिस्तुरस्य शुभसूचकं भवतीति
प्रतिदम् ।

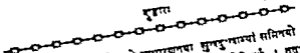
समसुखदुःखसमितयो रूढमेम्णोस्ततस्तु कालेन ।
दम्पत्योर्म्रियते यो जीवति सोऽन्यो मृतो भवति ॥ ९६ ॥

पुत्रिणं यागच्छि त्वां जइ एहिइ सो पिचो जन ता सुखरम् ।
समीतिअ दाहिणअ सुइ अवि ण्ढ पलोइस्सम् ॥ ९५ ॥

(स्फुरित वामाक्षि त्वयि यचेप्यति स प्रियोऽय तत्सुचिरम् ।

निमीक्ष्य दक्षिण त्वयैवैनं प्रेक्षिष्ये ॥)

दृष्टात्

 तन्मात्रात् तन्मयो इति साधारणतया मुन्युत्पत्त्याः समितयो
 ल्पीभूतयो मुन्युत्पत्त्यावस्थायां एकीभूय परिशिद्धिबोधिष्यन्ति । तत्र
 क्रमेण इत्यादि कालेन गृह्येभ्यो इत्यप्यप्यो इत्यप्योर्मध्ये च (त्रया
 पितृणां) विधानं न जीवति । अथ तादृशविद्योगदुत्तान् मुनो भवति
 तत्रदुत्तान् इत्यादीवितान्मर्यादेव वरमिति भावः ।

मनुष्युत्पासौ प्राप्नो मधुमामो यौवनं पति स्वविर ।
 नीर्यमुगं स्वाधीना वसती मा भवतु किं क्षिपताम् ॥ ९७ ॥

मधुगं पुत्रका परिमन् इत्यादि अथौ माम् (वस्ति) मधुगं
 तथा वस्तिमात्रमात्रा हीनवप्य क्षिपतामिति भावः । मधुमाम् (मधुगं
 पञ्चाशत्) यौवनम् (कामविकारमयम्) स्वपितो बृह । जीवन्तु
 प्राधीनमयम् पुरातनं हि तद्भूमिमात्रकमित्याद्य । स्वाधीनेत्यर्थः

समसोक्तदुत्तयपरिपद्विधायै बालेण रुद्रयेम्माणम् ।
 मिदृणायै मरुत उ त सुनिधाय इधर मुख दोह ॥ ९८ ॥

(ममसात्पदुत्तयपरिशिद्धितयो कालेन रुद्रयेम्मा
 निधनया विधानं यत्तत्र मु जीवति इत्यन्मृत् भवति ॥)

पत्रं युवाणो गामा मधुमामो रोधला पइ टग ।
 नुण्णमुगं सादीया अमई मा होउ वि मरुत ॥ ९९ ॥

(मधुगुत्पा प्राप्नो मधुमामो यौवनं पति स्वविर ।
 नीर्यमुगं स्वाधीना वसती मा भवतु किं क्षिपताम् ॥

यथेच्छापानस्य सौकर्यं सूत्रितम् । एकैकमपि शीलखण्डनममर्थेष्वेपु
सर्वेष्वेकत्र मिलितेषु चरित्रभ्रशोऽस्या नाऽपराधायेत्यर्थः ।

बालः भवतोऽप्यधिक मम जीवितमेव बल्लभ निजकम् ।
तत्त्वा विना न भवतीति तेन कुपित प्रसादयामि त्वाम् ॥९८॥

हे बालक प्रेमपरिणामाऽनभिज्ञ ! इत्यर्थः । भवत अपि भव
दपेक्षयापि मम निज जीवितमेव मम प्रियम् । तत् जीविन एवां विना न
भवति इति कारणेन कुपित एवा प्रसादयामि । कुपितस्य तवाऽनुनयो
मम जीवनरक्षार्थमेव कियते, न तवानुसोघरक्षार्थमित्याराधय । एवां
विनाह जीवितुमेव न शक्नोमीति व्यङ्ग्यम् । तथा च- ' त्वयि निश्चिद
प्राणायामम कीदृश प्रेमबन्ध त्वं तु तमपि यथावद्व देषि ' इति
बालकपदसहकारेण प्रियं प्रत्युपासन्वते ।

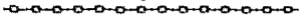
एकैकवृत्तिवैष्टनविवरान्तरदत्तरललोचनया ।
व्युत्क्रामति बालः त्वयि पञ्जरशकुनापित हि तथा ॥९९॥

पालञ्च तुमाहि अदिञ्च णिञ्चञ्च विञ्च यल्लाह मह जीञ्चम् ।
त तइ विणा ए होइ सि तेण कुविञ्च पसाएमि ॥ ९८ ॥

(बालक भवतोऽधिक निजकमेव बल्लभ मम जीवितम् ।
तत्त्वया विना न भवतीति तेन कुपित प्रसादयामि ॥)

एकैकभयह्वेष्टणविवरान्तरदिण्णतरलणञ्चणाए ।
तइ योलन्ते बालञ्च पञ्जरसउणाइञ्च तीए ॥ ९९ ॥

(एकैकवृत्तिवैष्टनविवरान्तरदत्तरललोचनपनया ।
त्वयि व्युत्क्रामन् बालः पञ्जरशकुनापित तथा ॥)

हे बाह्य अवसरे दृष्टिचेपानभिज्ञायाद्बालकतरसः । त्वयि द्युत्या
 मति सति तामनिवृत्त्य त्वयि ध्यागच्छति मति । एककस्मिन् वृत्तिवेदन
 स्य काह्यनिर्मितगृहमाधीरस्य * कठपरा विवराम्भरे दत्त प्रहित चम्पले
 नयन यथा, एतादृशया तथा पञ्जरबद्धपदिवन् आपरितम् । पञ्जरबद्ध
 पक्षी यथा प्रतिविबरे प्रहितदृष्टिभ्रमनि तथा एवदृशोनञ्जाञ्जता सा वृत्ति
 वेदनमविधे दधामेति भाव । एकैकस्मिन्निरयनन कदाचिन्दिमन् विवरा
 म्भरे दर्शनसौकर्यं स्यादिति लोभन प्रत्येकविद्वान्प्रतो दर्शनादुत्पद्यति
 शयो ध्वम्यत । * प्रेषितल्लोचनया इति वदन्त्ये दत्तपदन नयनस्य दर्शने
 गाढससत्रस्ये छापत । तथा च-शियदर्शने तस्या मयन परवशमिच्छुक्त
 पदातिशयो ध्वम्यते । पदिदृष्टान्तन- एवदर्शनादुत्पद्यिता सा पक्षीचो
 दृष्टीय त्वन्तिकमागम्भुं चाम्बुने परं पञ्जरबन्धे यथा पक्षिण पारवरय
 तथा गृहबन्धनेन तस्या इति नायिकाया प्रेमातिशयोऽभिधायत ।

तस्या अङ्गे प्रथम यत्रैव हि यस्य निपतिता दृष्टि ।
 तत्रैव तस्य मया, सवाङ्गं चिन्त न केनचिद्दृष्टम् ॥१००॥

तस्या नायिकाया दृष्टिमन्नेव अङ्ग यस्य दृष्टि निपतिता तस्य
 दृष्टि तत्रैव तस्मिन् अङ्ग मया सौन्दर्यदर्शनार्थं सुखिभ्याऽभवत् ।

अस्स तद् विद्म पदम निस्सा अङ्गमि पिवादिष्वा दिट्ठी ।
 तस्स तद् पेच्च ठिष्वा सच्चङ्ग वरा वि ण णिडम् ॥ १ ० ॥

(वरव अत्रव प्रथम तस्या अङ्गे निपतिता दृष्टि ।
 वरव तत्रैव विदता सवाङ्गं वनादि न दृष्टम् ॥)

अत एव तस्या सर्वाङ्ग केनचिदपि न दृष्टम् । ' विनिष्ठिता दिस्थान
' निपतिता ' इति कथनेन यद्व्यापि गता दृष्टिर्निश्च्यते, किं पुनरभि
लापपुरस्सरम्, तथा चाद्गानां लावण्यतिशयो व्यज्यते । ' मग्ना ' इति
पदेन सौन्दर्यत्रिवशतया दृष्टेरचक्षत्वं लक्ष्यते, तथाच लावण्यमिधुरिव
सा सौन्दर्येण अगाधेति व्ययत । तथा च सेयमस्मात्क दृष्टिरेकैकाङ्गशो
भादर्शने एव निरचलनिष्ठीना, ततो नेय सर्वाङ्गशोभादर्शनसमर्थत्वा
शय । एव च अनिर्वचनीय तस्या लावण्यमिति च्चनितम् ।

'प्रवासे कथमिव व्यस्येति स्म रजनि ' प्रियया पृष्ट' करि वय्यवामादागत' प्राह-

चन्द्रमुखि चन्द्रधवला दीर्घा दीर्घाक्षि तव विरहे ।

कथमपि गमिता रजनी शतयामेव हि चतुयामा ॥१०१॥

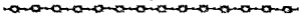
हे चन्द्रमुखि हे दीर्घाक्षि ' तव विरहे चतुर्यामापि (चतु
प्रहरापि) शतयामेव दीर्घा चन्द्रधवला रजनी कथमपि गमिता । चन्द्र
मुखीति स्वोभनेन चन्द्रेणात्रदातायां राशौ चन्द्रमालोक्य त्वन्मुख
स्मृतम्, इति विरहे शतगुणितवेदनाधिक्यं व्ययते । दीर्घति कथितेऽपि
पुन' चतुर्यामा यामिनी शतयामेव गमिता ' इत्यनेन ' अधिकाधिक
रात्रयथार' प्रहरा भवन्ति, परमद्य किं शत प्रहरा ज्ञान्य ? ' इत्यत्रिनिद्र

चन्द्रमुखि चन्द्रधवला दीर्घा दीर्घाक्षि तव विरहोऽस्मि ।

चतुर्यामा मन्त्राणाम् एव तामिणी पठं षोलीणा ॥ ३०१॥

(चन्द्रमुखि चन्द्रधवला दीर्घा दीर्घाक्षि तव विरहोऽस्मि ।

चतुर्यामा शतयामेव यामिनी कथमप्यतिशयता ॥)

रात्रिममाप्तिप्रतीक्या नापकस्य वेदनातिशयो चान्वते । अयमपीत्यनन
 चिद्वचनीयं च्यातिशयो चोरयते । अतिशान्ति वद्वये (गमिता ,
 इति स्वप्नप्रयोगे- वैरिणी रात्रि किं स्वेष्यया गता ? अस्मान्मया
 कथञ्चिद् गमिता इति विरहित्य असदनतातिशयो चान्वते ।

मन्वत्रिणाऽऽप्यह स्वामिते तत्प्रत्ययविचया पूर्वमुभया प्रभन्वोत्तरे भाह-

सममुद्यमे दयितया तथापि कृशितासि किमिति रे मणसि ।
 अनभिज्ञोपरिभरणो मुञ्चति यद्दोऽपि चाङ्गानि ॥ १०२ ॥

दयितया सह उद्यमे उरसि धायसे तथापि किमिति कृशिता
 कृशेत् वाताऽपि इति रे मणसि ? पीडितचित्ततया प्रत्ययधाष्ट्येन
 रे' इति प्रयुज्मिति बोध्यम् । इ अर्नाभज्ञ' उपरिभरण उपरिनिहित
 भागवशात् क्लीबनेवि भङ्गानि मुञ्चति सोऽप्यह वीर्यत इत्यर्थे ।
 अवि' पदान क्लीबदृष्ट्यापीय दशा, तत्र अकृशिताया मम किं वाच्यमिति
 सूच्यते । सप्तम्या कृते दयिता पदप्रयोगस्तु- अयुना नयासता
 सैव त प्रयसी इत्युपाख्यम् सूचयति । अथवा-ममति सा तव अवि
 ताऽपि ततश्च स्वधीनप्रायाया ममापिसा तत्प्रत्ययवहुमनन बहुमता
 आतेति स्वप्रययातिशयो चान्वते । तथा मम धायसे इत्युक्त्या-एव
 तत्प्रतिपत्त्या मम हन्त्यास्तथाऽप्यसत्यमयभवस्य । एव चतु' संयु नवीनया

ममसि पिच्छाऽ ममश्च तद् वि हृ र भरणि कीम विगिञ्च ति ।
 उपरिभरण अ अणशुभ मुञ्चति चान्ता वि अङ्गा ॥ १०२ ॥

(उदयस्य मियया मम तथापि एतु र भरणि किमिति कृशति ।
 उपरि भरण) च ह अह मुञ्चति क्लीबप्रयोगानि ॥)

तथा विना विना चानि म विद्वि, अगण्य एवम्पुया यद मणि मम
 हृदये प्रतिपद्युर्पति ' इति मन्त्रागुणकल्पने । तथापि अस्मीत्यनेन
 मयि प्रणवमङ्ग कृत्वा एव 'कथमिष कृत्वा इति विचारणमप्यनुशिनन्
 तथापि एव मुनेर प्रणव मं कथयति अत्र त तपूपयम् ' इत्युक्तमो
 वयत ।

अनुनयपरितोषितया तथाऽपराधाधिरेण गणयन्त्या ।

अप्रभवत्करयुग्माहुल्या य तथा चिर रुद्रितम् ॥ १०३ ॥

मन्त्रात् अनुनयेन प्रमादितया, तत्रच तथाऽपराधान् विरपयन्त
 गणयन्त्या । अनेन अपराधानां बहुत्र व्यग्यने । गणनाउपरे अपराधानां
 यदुत्साह अप्रभवमव (गणानां कतुमशाजनुवत्) अयुग्मस्य द्वयो
 परया अद्भुवयो वरयास्तया । ' इयत् अपराधान् कथ गणयामि
 इत्याहुल्या तथा बहुकाल यावत् रुद्रितम् । अनेन नायिकाया मौर्य
 घोषते । मुग्धा कलहान्तरिनामनुनीयाऽऽगताया सरुयाः नायक
 प्रत्युक्ति ।

बहति बधुर्नयैवमनोहराणि हि यथा यथाहानि ।

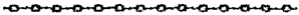
कृशति नु तथा तथाऽस्या भयो दयित सपत्नश्च ॥ १०४ ॥

अगुणायपसाश्चाण तुज्जक उराहं चिर गणन्तीण ।

अपहुन्नोहअहत्वद्गुरीश्च तीण चिर रुणाम् ॥ १०३ ॥

(अनुनयप्रमादितया तथापराधाधिचर गणयन्त्या ।

अप्रभूतोभमस्तोद्भवया तथा चिर रुद्रितम् ॥)

अथ नववीचनन मनोहराणि अङ्गानि यथा यथा यत्र क्रमेश
 बद्धि । तथा तथा मध्य कटि द्द्विग्न सपत्न प्रतिपद्य (सपत्नी
 प्रभृति) कृशानि कृशो भवति । आचारार्थे निवृत् । वीचनस्वभावात्मन्मध्य-
 कल्पामनया द्द्विग्न, ईर्ष्यामनयाश्च सपत्नीप्रभृति कृशो भवत्यानि
 भाव ।

आदाय पूर्णमुष्टिं हर्षोत्सुक्येन वेपमानाया ।
 शिपमतकिरामि पुर इति हस्त गन्धादक जातम् ॥१०५॥

पुर शिपमतम् अशक्तिरामि ' शिपमतस्वोपरि इमां पूषमुष्टिं
 प्रशिपामि ' इति विश्वरेष्य मुष्टौ कर्षुरादिना-पदसङ्गृहतां षष्ठीशुक्तिम्
 ' गुह्यात् ' आगच्छ । हर्षजनितेन आत्सुक्येन वेपमानाया कम्पमानाया
 भाविकाया हस्ते गन्धात्क गन्धमुष्टं रङ्गजस्य ज्ञातमित्यर्थे । शिपमत
 दूरानजनितेन सान्निहकभावात्मकन स्वदन पूषमुष्टिरेव गन्धोदक जाय

यह यह उच्यते यद् शुक्लजोष्वणमणहराई अङ्गाइ ।
 तट ना मे तरुगुच्छाश्च मज्जो दृष्टो च पडिवकयो ॥१०४॥

(यथा यथाइति अथुर्वीचनमनाहराप्यङ्गानि ।
 तथा तथा तस्यात्मनूषत मध्या द्द्विग्नश्च प्रतिपद्य ॥)

पत्नूण्युशुण्यमुष्टिं हरिमुममिच्छाते वेपमाणाया ।
 शिमिशेमिनि विश्वश्चम ह्य गन्धोश्च चाश्चम ॥ १०५ ॥

(पृथीवा पूषमुष्टिं हर्षोत्सुक्याया वेपमानाया ।
 अशक्तिरामीति शिपमत हस्त गन्धोदक जातम् ॥)

निष्प्राणम् । कन्धात्तलोडनमात्रेण तस्या षष्ठायां मायाद्वय इति कल्प
 प्रायनुतागादिशयो व्यग्रता । ' आत्मुत्पद्येन ' इति पदम् नृत्तमुत्पद्ये
 काञ्जिद्वयवाऽगत्या धोषने । अत एव नृत्तमुत्पद्येन ' कदा
 प्रियतमवदितमि इत्युक्त्येव वा स्नेहोद्गमकथाऽनुभाषीतिवदन्ति ।

इयिन् प्रति मातावच्छादन विच्छपन्ती ममी प्रति मानुतागा कार्णद्वय-

स्वगपिप्यामि कराभ्या नयने तस्मिन्विलाकिते द्वाभ्याम् ।
 अपिधास्यामि कथं मम पुलकितमन्नं कदम्बकुमुममिव १०६

तस्मिन् इत् सति द्वाभ्यां कराभ्यां नयने स्वगपिप्यामि आच्छा
 दयिष्यामि परतद्दर्शनेन पुलकितं रामाच्छयुरम् अत एव कदम्बकुमुममिव
 स्थितं ममाङ्गं कथम् अपिधास्यामि आच्छादयिष्यामि । सवाङ्गव्यापिरव-
 लुलकं गोपयितुमशक्यमिष्यथ । स्वगपिप्याभीत्यनेन ' यत्किञ्च मत्प्रय-
 त्नेन साधनीयं तद्धि ममाधीनम् यत्तु मम हृदयाधीनं तत्राहमवरा,
 हृदयस्य प्रियतमवशीभूतत्वात् इत्यभिप्रेय्यते ।

अनुरागपामपि वेपादिसां दर्शनावा-मन्दादरं प्रति दूती साकृन्माह—

भुङ्क्ष्व यदायत्तं नो लवणं कुग्रामरन्जने तु कुत ।

सुभगं सलवणेनापि च किं तेन हि यत्र न स्नेहः ॥१०७॥

अच्छीईं ता यइस्स दोहिं वि हत्थेहिं वि तस्सि दिट्ठे ।

अङ्गं फलम्बकुमुमं व पुलइअ कइं गु ढक्खिस्सम् ॥ १०६ ॥

(अचिषी तावत्स्वगपिप्यामि द्वाभ्यामपि हस्ताभ्यां तस्मिन्वद्रे ।

अङ्गं कदम्बकुमुममिव पुलकितं कथं तु च्छादयिष्यामि ॥)

इ शुभग यत् न धामाक्रम अधीन तत् सुहृदव । सुलभस्य
 चान्द्रेण सुदूरवर्तिन कुमामस्य स्मरने सख्यं तामुद मैथवादि सुत ।
 तत्र सख्यव्यवहारि (भोग्यव) किम् यत्र स्नेह चूनादि रसात् । अर्थ
 विद्वत् सख्यव्यवहारः । अर्थव्यवहारेषु—हे शुभग ! (एष सौभाग्यशाली धर्मि
 यस्या इष्टैव सख्यं स्निहनीत्याशयः) । यथा साहचर्यव्यवहारस्योत्पत्तया
 अस्या इष्टाभाविह स्नेह (सनुताग) नाऽवधीरसीध । यतो धर्मिनः
 कुमाम येन श्रितं मान्दय कथं रसात् ? स्नेहहीनं कवचं सावयव यं यत्र
 कुशलिगुणभम् । यत्र एव धर्म्यपादिना सन्धेन केवलतमं सावयवत को
 वा सद्भवस्य परिपोष ? धायतन् ह्युक्तया सौन्दर्यं न कल्पयिदा
 यत् तदिदं दशमसम् । यथास्या इवयथा स विद्वत् बहुत्र दुर्लभं स्नेहो
 भाव्यवशात् सुखभो जातः । तथा च सुभगतागर्थेण नासी अस्या स्नेहो
 निताकासीय इति तादृशे भूष्यते ।

सजीवनापधीमिव सुतस्य रसत्यनन्यवर्धिव ।

श्वभूनवाऽभ्रदर्शनपञ्चागतभीरिता स्नुषामताम् ॥१०८॥

मुञ्चयसु च सादीणं सुतो लक्षणं कुगामरिद्धम् ।

सुखं मलायेण वि वि सेण मिशोहो जहि सुत्वि ॥१०७॥

(शुभ्रव चान्द्रेण सुतं सख्यं कुमामाश्रये ।

शुभगं सख्यव्यवहारि किं नन स्तम् यत्र नस्ति ॥)

सपीथगामरिद्धिमुश्चमम रकारं अणुणयरावग ।

सागुं तत्ररुभमसरा एणराश्वनीविश्व मोद्धम ॥ १०८ ॥

(सख्यं वनापधीमिव सुतस्य रसत्यनन्यवर्धिव ।

श्वभूनेवाऽभ्रदर्शनपञ्चागतभीरिता स्नुषामताम् ॥)

नवाध्यानां नवीनमेघानां दशनेन कण्ठगतनीचिताम् घ्नां
 स्तुयाम् पुत्रवधूम । सुनस्य निजपुत्रस्य पुनरुज्जीवनमहौषधिमिव अन-
 न्यकर्मैव त्यक्त्वाऽऽव्यापारा सर्वांश्च रचति । पुत्रो मे प्रयाग गतः ।
 ततश्च विरहवेदनया मृतायामस्यां मम पुत्रोपि न भवेद्व्याशङ्कया तां
 सतर्कमुपचरतीत्यथ । सजीवनौषधिमिवेश्यनेन पुत्रोऽस्य मेकान्तता
 बद्धप्रणय इति अनुभवमात्रिकत्वञ्च श्रद्धा घोष्यते ।

निवससि हृदयनिहितया हृदयेऽस्माक स्वजायया साकम् ।
 कथमन्यथा तथा मे मनोरथा, सुभग विधाता ॥ १०९ ॥

हे सुभग ! हृदयवर्तिन्या स्वप्रियया सह अस्माक हृदये वससि ।
 अन्यथा अर्थात् यदि एतच्च भवेत्तर्हि तथा (सपत्न्या) मे मनोरथा
 कथं ज्ञाता ? मम हृदयगतमनोरथानां परिज्ञानात् अहमनुमिनोभि-
 य-मम हृदये त्वेव स्वप्रियया सहैव निवससि न एकाकीत्यर्थः । तथा च
 अहं त्यागदर्शिनो हृदयेनुचिन्तयामि । परं त्वं मां विहाय तस्यां सपत्न्या
 मनुरत्र । अत एव गोपनीयमपि रहस्यं तस्यां प्रकाशयसीति गूढ-
 वपालम्भाऽऽभिष्यज्यते । स्वजायेत्युक्तया-सैव तं साग्रतः पानी, अहं तु स्त्री
 सामान्यमिति ईर्ष्याभिष्यज्यते । सुभगेत्यामन्त्रणेन अहमन्यस्यामनु-
 रत्रस्वभाषि इयं मात्मेवानुष्यायति । इत्यात्मनः सौभाग्येनैवाऽवशिष्यो-
 सि' इति गूढाशेषो ऽप्यज्यते ।

एष हिअभशिहिचाइ वससि जाआइ अहं हिअभम्मि ।
 अएणह मणोरहा मे सुहअ कह तीअ विएणाआ ॥१०९॥

(नूनं हृदयनिहितया वससि जायपारस्माक हृदये ।
 अन्यथा मनोरथा मे सुभग कथं तथा विधाता ॥)

रिव वैधरहितो धनरहित, स्वजनमध्यरास इव ।

मेव रिपुलक्ष्या दुःसहनीयस्तव विपोग ॥ ११० ॥

वैधरहितेन उपकारेण रहितो स्वधिरिव, धनेन विना स्वजनानां
प्राप्त इव, वैरिणा धनतमूहदर्शनमिव तव विघातो दुःसहनीयः ।
ते पापिकायाः सदशगाथेषुम् ।

मि तेन नाऽमून् मन्युभिरभिपूग्ता मुभग येन ।

पणा मा पुनरपि लप्स्ये त्वां त्वद्गतपाणा ॥१११॥

मन्युभिः हर्षोपतापजाते कोत्रे हरिता अहम् । तव (दारणम्)
पणान् न विमुञ्चामि न त्यजामि । यत्र स्वद्गतपाणास्तवद्गतपाणा
पयमाणा अहं पुनरपि कामान्तरपि स्वामेव मां लप्स्ये न
म । तव दुःखधिरितभृशमुपतप्य दुःखान्निपमाणाऽप्यहम् मरुत्
भवद्मुष्कानं त्यक्तुं न समर्था, हर्षणावाप्सोः अमुताम् । इव

एव वैधरहितो धनरहितो मुष्कणमग्भयानो इव ।

रहितमणमिव दुःसहनीयां तुह विघाता ॥ ११० ॥

वैधरहितो धनरहितो स्वजनमध्यरास इव ।
रिपुलक्ष्यदर्शनमिव दुःसहनीयस्तव विघातः ।

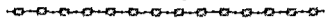
तव मर्यादा मर्यादा पूर्वस्था ॥१११॥ तव न मर्यादाः ।

अमर्यादा मर्यादा मां मुग्धं पणां 'व' न' मर्यादा ।

तव न मर्यादा मर्यादा पूर्वस्था ॥१११॥ तव न मर्यादाः ।

अमर्यादा मर्यादा मां मुग्धं पणां 'व' न' मर्यादा ।

10

तु तथापि त्रिप्रियकरणाच्च विरमनि । ब्रह्मो ते सुभगनागवं इति 'सुभग'
मयोधनोज्ज्वलित उपाखम्भ प्रणयश्च भिद्यज्यते । 'मन्युर्देव्ये कृती
शुधि' इत्यमर ।

भरितोच्चरत्प्रविसृतप्रियसस्मरणाभिसूचको वाप्यः ।

नयनस्थितो वराक्या दुःखपरीवाह इव वहति ॥ ११२ ॥

भरितं पूष्यं अत्र ण्य नयनमुत्कम्प्य उच्चस्त् निर्गच्छन् प्रविसृतं
प्रवृद्धं तथा प्रियसस्मरणस्थाभिसूचकं । वराक्यां दीनायास्तस्या
नयनस्थिता वाप्य दुःखस्य प्रवाह इव वहति । दुःखप्रवाहोऽपि पूषत्ये
सति आधारदशमुहलक्ष्यं गच्छन् प्रियसस्मरणसूचकश्च भवति इति पूर्वा
दगत विशेषणमुभयत्रापि संयुज्यते । नायमधुप्रवाह किन्तु प्रवृद्धप्रवाह इति
निर्गच्छन् प्रियविरहान्ना दुःखप्रवाहोऽयमित्यपहनुतिरलङ्कारो व्यङ्ग्यः ।

निमिपमिव हि जागरित रात्रेः प्रथमाद्धमेप्यसि त्वमिति ।

सतापपरवशाया वर्षमिव व्यतिगत शेषम् ॥ ११३ ॥

त्वम् एष्यसि (आगमिष्यसि) इत्युक्ताद्धेन । तथा रात्रेः
प्रथमाद्ध निमिपमिव निमेष इव जागरितम् । 'रात्रेः प्रथमाद्धम् इति

भरितोच्चरन्तपसरिष्यपिचसभरणपिसुणो वराइण ।

दग्निवागे त्रिष्य दुष्करस्तस्य बहइ शचण्टिओ वाहो ॥११२॥

(भरिताद्याप्रवृत्तप्रियसस्मरणपिशुना वराक्या ।

परीवाह इव दुःखस्य वहति नयनस्थितो वाप्य ॥)

आयत्नसद्योगे द्वितीया । अर्द्धरात्रे आमेरि तथाऽऽगमनोत्थाहनं वा त
 िमेवमिष परिगद्यस्य आगरितवतीति भाष । शपम् अर्द्धरात्रमर्द्ध
 मगप्यायावतस्या (नाशिकायाः) अर्द्धमिष इतिवाक्यम् । इति
 अरवाग्नीनि अर्द्धे आद्ये च अन्वयात् तपुसकर्म न स्यात् । तदिदं शक्यतायु
 साधेन स्तवृते तु पुण्यमव साधु । तत्र समागमस्य भाषनात्प्रायेण
 भूषामरि कञ्च मुक्तपूर्वक इत्येति । विद्यामे तु पठित्वा अपि अर्द्धापन्ने
 इति नायकापुराणे स्पष्टम् ।

घन्यास्ता पठित्वा या हयिन स्वप्नेपि वीक्षते ।

तेन विना मम निद्रैव नैति वा मेशते स्वप्नम् ॥११४॥

याः पठित्वा स्वप्नेपि इति न वीक्षन्ते ताः धन्याः । तत्र (शिवस्य)
 विना मम निद्रैव न आगच्छति तर्हि स्वप्नं वा वीक्षणं ? इति तदर्थेने
 द्विदिव स्वरथायां वामो विद्वा आवापि शिवस्य पठित्वात्वा न धन्या

पठित्वा तुम नि शिमिष व अगिष्यं आगिष्यं पठमद्यम् ।

स्वप्नं गतावपरव्यसाह वरिभे व वागीण्यम् ॥ ११३ ॥

। एष्यति स्वप्नेपि निमिषमिष आगरित वर्णित्वा उपमार्द्धम् ।

एते मगप्यायावतस्या अर्द्धमिष इतिवाक्यम् ॥

धरता ता मर्दिताश्चो जा नृक्ष्यं म वर्यो वि एवर्त्तं न ।

तिद्विद्विष्य त्वा विद्या एव तद् वा एवर्त्तं मिद्विद्विष्यम् ।

। धन्याश्च पठित्वा वा इति न स्वप्नेपि वीक्षन्ते

निद्रैव तत्र विना नैति वा मेशते स्वप्नम् ॥

इति कश्चित्पुत्रः विद्वान्पुत्रः पुत्रवत्पुत्रोऽप्येवम् । तत्र
 च 'त' च 'त' विद्वान्पुत्रोऽपि चैव नृपुत्रः इति शब्दः क-
 म्पुत्रः । अत्रने ।

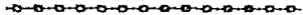
धर्म कृति निवर्तौ मन्मथमिन्द्रियो इत्या इत्यत्र ।
 निवर्तौ नीरसानां हृदि सरसानां मन्मथि प्रकृति ॥११७॥

इत्या (हे) मन्मथ ' इत्यत्र' कामाक्ष्यवत् को हि अन्य मन्म-
 थ-वत्पुत्रः कामाक्ष्यवत् विद्वान्पुत्रः इत्यत्र निवर्तौ इत्यत्र मन्मथि ।
 धर्म-नीरसानाम् मन्मथमिन्द्रियो हृदये निवर्तौ मन्मथा मन्मथि ।
 धर्ममन्मथम् मन्मथमिन्द्रियो नृपुत्रे मन्मथि । मन्मथम् मन्मथि
 नीरसा शब्द उच्यते अत्र चैव निवर्तौ मन्मथम् मन्मथि च
 स्वभाव इत्यर्थे । इत्या इति विशेषण कामाक्ष्य मन्मथमन्मथम् ।
 इत्यत्र इत्यत्र इत्या इत्यर्थे इत्यत्र ।

विद्वान्पुत्रवत्पुत्रोऽपि कश्चित्पुत्रवत्पुत्रः मन्मथमन्मथम् मन्मथम्—
 इत्यपि नयनमृद्वद् परसक्षणेन निवृत्तिं जनयन् ।
 न प्राप्यतेऽर्थितोऽपि हि दयितो विधुरित् कृत्वा निवृत्त ११३

अण्यो को वि सुश्रो मन्मथमिन्द्रियो इत्या इत्यामन्मथ ।
 विद्वान्पुत्रः खीरसाण् हिमय सरसाण् मन्मथि पञ्चलम् ॥११५॥

(अन्यो कोपि स्वभावा मन्मथमिन्द्रियो इत्या इत्यामन्मथ ।
 विद्वान्पुत्रः नीरसानां हृदये सरसानां मन्मथि मन्मथम् ॥)

एष्याऽपि (एष्यमान अवि) नयनयो गुणवत् करापो विर
 यानां मन्त्रोन् निर्कुंति ईशानमुत्त जनयन् कक्षानां पादशङ्कानां निजयः
 आश्रय पूष हृषये । एष्यविधः विष्णु चन्द्र मन्त्रिनोऽपि यथा पूषमा
 विहाय सर्वदा न प्राप्यते । एष्य-एष्योऽपि नयनयो गुणवत् । यथा
 ईशान्याः मन्त्रोन् निर्कुंति चन्द्रादिभ्यः शुभे जायन् । कक्षानिजय
 कक्षानां चतुर्दशिकाणां आश्रय आश्रयः । एष्य विष्णु मन्त्रिनो वि
 सर्वदा न प्राप्यते किन्तु अनुकूलभावे एव प्राप्यते । तथा च एष्यवि
 दग्धाया ममानुक्त्याः कक्षा देवादेव अश्वते न चाम्बामात्रेण्यथासतो
 गुण्यसाक्षितागर्भो एष्यते ।

अनन्तान्धोवमया एव समस्ये नावकं एषि वाविद्विदग्धा शत्रुकर
 एष्यपरागाह—

ईष्यतोपविशस पारम्प्राप्नोति प्राप्नोतिश्चिवा ।
 मन्त्रान्दपान्मोदुष मधुवर किं तावदेव मर्दयसि ॥११७॥

वीगन्तो एष्यमुदो विष्णुहृषये चरदि वि दिवन्तो ।
 अन्धविधयो ए लटभइ चर्दा एव विधो बलाशिलयो ॥११८॥

(एष्यमानो नयनमुत्त निर्कुंतिजनन अगम्याम् (अवि) एष्यन् ।
 अन्धविधो न अन्धत ए इ एव विष्णु कक्ष निजयः)

जाह ए वीगविधाने पावइ ईमीग मान्द्विचिवा ।
 मन्त्रान्दपान्मोदुष भमर तावद्विचिवा एष्यसि ॥ ११७ ॥

(पावइ वीगविधाने प्राप्नोतिश्चिवा ।
 मन्त्रान्दपान्मोदुष भमर तावदेव मर्दयसि ।)

मात्रगीपुत्रस्य कविता । कोरस्य कुर्मन्त्रस्य विष्णुस्य उगी
 जनम् । पावन् ईदम् किमिदं न भानाति महात्सव पुत्रस्य तत्र
 सोसुर हे मधुर तापदेव (पश्चिमस्य तले एव) (पताम्) कि
 मर्षयामि किं वृक्षयामि । अन्तःकोरस्य विष्णोस्य सन्वेव कुमुमे रमात्रव
 स्यात् एव तापदि रमात्रने अन्तःकोरस्य तापदात् मावद्वय तां क्विञ्च
 मर्षयामीत्यनुष्ठितम् । अदि रमात्रस्य खात्रया तदि तावन्तीत्युच्यते
 भाव । अनेन वाच्यार्थेन — 'अकुमुमिगतया क्विञ्चोरेमा इय नयिका
 पावन् कावविक्राम वराङ्कुर्मन्त्रविक्राम नाप्तादि रतिमुत्सलस्यतया
 तावदेव द्विमेतां मर्षयामि । तथा चैरिषामस्राप्तयौवनां क्विञ्चोरेमा परिहाय
 विष्णुवनितासु प्रवर्तितस्यमिति मावकं प्रति गूढमभिष्यज्यते । अस्या
 गाथाया अर्धमुपधीष्य विहारिषा निम्नलिखित दोषापघ निर्मितमिति
 केचित्तुक्तवन्ति—

नहि पराग नहि मधुर रस नहि विक्राम इहि काञ्च ।
 अली कलीही सौं वैष्यो आगे कौन हवाञ्च ॥ '

असन्ति मुखेऽन्यासामपि पद्मलधवलानि दीर्घरूष्णानि ।
 नयनानि सुन्दरीणाम्, तदपि द्रष्टुं न जानन्ति ॥११८॥

अथर्णाँ वि होन्ति मुहे पद्मलधवलाँ दीर्घरूष्णाँ ।
 एषणाँ सुन्दरीणाँ तद् वि हु द्दु ए आणन्ति ॥ ११८ ॥
 (अन्यासामपि भवन्ति मुखे पद्मलधवलानि दीर्घरूष्णानि ।
 नयनानि सुन्दरीणां तथापि द्रष्टुं न जानन्ति ॥)

● एतद्व्यायोपजीवक विहारिष्यम्—

' अनियारे दीरघ इयानि किती न तरनि समान ।
 वह चितवनि औरै कष्ट जिहि बस होत मुजान ॥ '

(एतदतिरिक्तानाम्) अथासामपि सुन्नीयां मुखे मुन्दरपत्रम
 (नेत्रोत्तम)-मुशानि धयक्षानि दीर्घाणि हृष्यानि च नयनानि यद्यपि
 सति तथापि तानि नयनानि दशनचतुर्यं न जानन्ति इयमेव कटाक्षी
 चरो प्रगल्भेस्वशयः । सहजा अपि नयनगुणा भ्रुविक्षामादिविन्ध्य
 विना विषक्षा इति भावः । किञ्च द्रष्टुं न जानन्तीत्यनेन— अस्या
 सुन्नीयां दीर्घाभ्यामपि नयनाभ्यां न सम्पक् पर्यन्ति या अगुणान्पत्रेषु
 जनेष्वनुरम्बन्ति । पर मध्यस्तुता सेव नायिकव द्रष्टुं जानानि या
 भवन्त सहद् द्रष्टव्यं परिचिहयती । इति नायिकाया प्रेमात्कुर्या
 व्यम्बते । नायिकाया गुणान्क्य सूक्ष्मस्या तूया नायक मनुषि ।

तत्र दर्शने सतृप्या शब्द श्रुत्या विनिर्गता यानि ।
 तानि पदानि हि ज्ञाना बोध्या त्वयि विनिर्याते ॥११९॥

तत्र दर्शनार्थं सतृप्या साभिखाया सा तत्र शब्द (कण्ठकम्)
 श्रुत्या यानि पदानि गृह्यन्ति विनिर्गता । त्वयि विनिर्याते दर्शनपथा
 तीर्ण सति तानि पदानि अग्यजनद्वारा बोध्या बोध्यापनीया ज्ञाना ।
 त्वदित्यदिश्यास्तदुपेक्षा सा तत्र दर्शनोभादेन निजवनेशमजानती
 कानिचित्पदानि बहिरायाता पर त्वामद्रष्टुं भाग्यारा सा एतावद्विषक्षा
 समभयद् अन्तरावर्तनसमयं अन्वैयनैर्बह्वीयाभयन्तिवाशय । तानि

तुद् दसणे सञ्चक्षा सन्द सोऽण् शिगाभा ताइ ।
 ताइ धोलीणे ताइ पञ्चाँ बोद्विष्या ज्ञाम्ना ॥ ११६ ॥

(तत्र दर्शने सतृप्या शब्द भाषा निर्गता यानि ।
 त्वयि व्यतिक्रान्तं तानि पदानि बोध्या ज्ञाना ॥)

पशुनीनापत्यायोमे द्वितीया । अत्रजन्तीयणापनुय्या 'योय्या'
 इति कथनेन गणत्रीरिवा यथाऽप्येवैवत्या भवति तथा जन्त,
 ताम्र एवं तस्या जीवितरधानीव इति वच्यते ।

हरषानुहृत दयितमप्राप्य विनीरुगी काश्चिद् इहत्याभिज्ञा सती धाह-

किं रोदिषि किं शोचसि किं कुप्यसि सुतनु पैरुयम् ।
 विषमिव विषम मेम हि रोदु शक्नोति क कथय ॥१२०॥

एकेक प्रत्येकान्न मति किं कुप्यसि । इत्यानुरूप दयितमनवाप्य
 अतपक्षमणया एव प्रेमवशाद्दुःखिता भवतीत्यस्माभित्त्वाऽकथनेति
 परिज्ञायम् । तद्रूपा कोप वा गोपनायास वा मा कार्यीरिति भावः । 'सुतनु'
 इति ससोचनेन—'आत्मनः सौन्दर्यं वृथिव परिगणयन्ती एव सुभ्रूत
 परितप्यसे इति छापते । रजन सह सवाक्रे सञ्चान्तो विषवेगो
 दुर्निरोधनया यथा अचिक्रिस्तपो भवति तथा प्रियप्राप्तिमात्रप्रतीकार
 मेमापि प्रायः अप्रतिरोध्य एव भवतीत्याशयः ।

पूर्वाश्रामे लेखमुखेन नायिका नायकमाह—

या या पश्यामि दिश तत्र लिखित इव विलोक्यसे पुरत ।
 प्रतिमापरिपार्टी तव सफल वहतीव दिक्चक्रम् ॥ १२१ ॥

किं रुवसि किं अ शोचसि किं कुप्यसि सुभ्रणु एकमेकस्त ।
 पैरुम विस व विसम साहसु को रुन्धिउ तरइ ॥ १२० ॥

(किं रोदिषि किं च शोचसि किं कुप्यसि सुतनु एकैकस्मै ।
 प्रेम विषमिव विषमं कथय को रोदु शक्नोति ॥)

गुरुवत्सु गुरु अग्रगतम् ' इति आनामिन्यसम् । अत एव
 एतन्नाम् अग्रगतिना (सन्तुता) सर्वं महत्त्वं तत्तत्प्रतिष्ठा इति विदुषु
 महत्तरीकतादिगुणमात्रमनया महत्तातानां महत्तानां (श्रीलाम) एव
 एव होय वन् गुरुता श्रीणां विदुषु अग्रगतिप्रकृत्य अग्रतः सर्वेण
 तस्मिन् । एतद्गुणैः विदुषो वा अग्रगतिविक्रान्त क्रियाम् तत्प्रतिष्ठातस्मिन्
 नै अग्रित्यदि । शिवात्तस्यै विक्रान्तय एव अग्रार्थे व्यवहरीतीति अत्र ।

एषैव हि रूपगुण प्रामाण्यदृष्टिना वाददृष्टिः ।

अतिगिष्यनयन शक्या यथा हि दधीकृता ह्यातः ॥१०५॥

एता रीतः प्रामाण्यवशतः तदया अर्थादिवं उच्यते (श्रीलाम्
 गुणम्) आत्यदि अया (दृष्टिः) महत्तापि अत्र दधीकृता इत्यर्थं
 हीन । एता अतिगिष्यनयना (निम्नवर्तिमाद्यदृष्टिः) अत्यदि । अत्र
 हीनवचनीकृतविलनया महत्तो प्रामाण्येति अत्रतर्ता अत्र अत्यदि अया
 न अत्यदि अत्रतर्ता रीतेष्वेति अत्रति । तथा च अतिगिष्यनयनया किं
 त्यदि अत्र दृष्ट्यात्तम् । न विदित्वती पतिगिष्यन अतिगिष्ये अत्रतर्
 एव न ।

श्री १०५ त्वात्प्रामाण्यदृष्टिः शक्य इति

। श्री १०५ दधीकृता एव ११

श्री १०५ अत्रतर्ता ।

। अत्र दधीकृतेष्वेति

कथ पाण्डुरतेति त्रिरोध । पूवाङ्गमकारेण सरसादे साभिज्ञापाद्यर्धंकरणेन च परिहार । तथा घ- अनेन घलकारेण 'एवद्विरद्वे तस्या सर्वमपि विपरीत जातम् ' इति घस्तु व्यञ्जते ।

उन्नमतो नवमेघान् विमुक्तनिजजीविताशया द्रष्टा ।
पथिकगृहिण्या डिम्भो विरदितमुरया हि सदृष्ट ॥१२३॥

उन्नमत शनैस्त्वृग्भमाणान् (प्रवर्द्धमानान्) नवमेघान् इष्ट्वा त्रिमुक्तनिजजीविताशया मुक्ता निजजीवनस्य आशा यथा, पुताहरया पथिकगृहिण्या । रदन्मुल्या (रुदत्या सत्या) डिम्भ शिष्टा इष्ट । प्रावृषि विरदपदतया मृतगयो मयि, अक्षयवसोऽस्य का गति स्यात् ? इम क पालयेदिति चिन्तयेति भाव ।

दोषाऽय महिलाना यदि भवसन्ति गर्विता पुरया ।
विरदान्ता न हि तावद्विधा यावन्निव्यन्ते नो ॥ १२४ ॥

दट्टुण उण्णमन्ते मेहे आमुक्कीविआमाए ।

पदिअपरिणीअ डिम्भो ओरुण्णमुहीअ मयविओ ॥१२३॥

(इष्ट्वा उन्नमतो मेघाणामुक्तीविताशया ।

पथिकगृहिण्या डिम्भाऽविरदितमुल्या इष्ट ॥)

महित्वाण चिअ दोमो जेण पयासग्गि मग्गिआ पुरिया ।

दोनिण्णिण चाय ए मरि त ता ए विरहा समप्पन्ति ॥१२४॥

(महिलानामेव दोषा एव प्रजात गर्विता पुरया ।

इ विधा यावन् निव्यन्त तावन् विरहा समाप्पन्ते ॥)

पुराणम् पुर घमतामने ' इति धानोर्मिलनम् । एत एव
 एतन्नाम् घमतामिना (नेतृता)-नाथ मद्यन्त तन्मात्रमदिका इति विभक्त
 महन्तीकतादिगुणभाजनतया सरमाभानो महिषानो (धीलाम्) एव
 एव दोष यत् पुरया धीयां विरहदुःखमपरिमयाय्य मदान्त मर्दिता
 मन्ति । धावगूहे निखो वा प्राविण्यनिधानं ज्ञियन्ते तावद्विरहममाणि
 नै भक्तिरपि । श्रियामाण्य निखोषयव एत प्रथमं स्वधयन्तीति भाव ।

एवैव हि रूपगुण ग्रामणिदुहिता समुद्रदति ।

अनिमिषनयन सवाम्ना यथा टि दधीकृतो ग्राम ॥१२५॥

एवा मैत्र ग्रामतापकरय तनया आशीकिक रूपगुणम् (लीभ्वर्
 गुणम्) धारयति यथा (दुहिता) मरुकोपि ग्रामा दधीकृत दधन्
 धीर । दधा अनिमिषनयना (नेत्रयोर्मिसदाहिता) भवन्ति । रूप
 धातुकरशीकृतदिलनया मरुको ग्रामरथापि कान्तता तथा परयति यथा
 न करयापि मरुकोर्मिसयोपि भवन्ति । तथा च अनिमिषनयनया दध
 र्वमिष प्रगत ह्याशय । न निमिषतीन्दनिमिषम अशिमिष मरुको
 यवत् न ।

तत्र निमिष रूपगुण तावद्विरहता समुद्रदति

अनिमिषनयन सवाम्ना यथा टि दधीकृतो ग्राम ।

(एवैव रूपगुण ग्रामणीदुहिता समुद्रदति
 अनिमिषनयन सवाम्ना यथा टि दधीकृतो ग्राम ।)

उपाङ्गम्भपण्डिता काचित्त्वयिदता (राश्री सपत्नीपत्राग्रो वस्या
पति मातृगृहमायाति) चन्द्रम्यपदशेन दधितमाह—

अनुभूतः पूर्णादिने सकलशलापूर्णं तत्र करस्पर्श ।

वन्दामहे द्वितीयासन्नकृशाङ्गाधुना चरणौ ॥ १२६ ॥

सकलाभि पोडशकलाभि पूष (अथि चन्द्र) पूषदिने तत्र
कलाभि पूषे पूषेमादिवसे मया तत्र करायां किर्यानां स्पर्शः अनु
भूत । द्वितीयासन्नेन द्वितीयातिथे सम्बन्धेन कृशाङ्ग कृशाङ्गीर । इदानीं
चरणौ चन्दामहे, द्वितीयातिथौ चन्द्रतया स्वमधुना चन्दनीयचरणौ
सीत्यर्थः ।

व्यङ्ग्यविधया तु दधितमाह—चतु पण्डिकलाभि पूष पूषदिने
तत्र सकलशलापूर्णं दिने । अथवा प्राकृते 'पुष्यदिग्बहमि इत्यस्य
'पुष्यदिवसे' इत्यर्थः । तत्रश्च मरुपयोदपदिने अथवा शोभने दिने तत्र
करस्पर्श इत्यस्पर्शानुभूतः । इदानीं द्वितीयस्या (सपत्न्या) सन्नेन
कृशाङ्ग । तत्र चायौ वन्दामहे । इदानीं त्वे चरणयोः प्रथम्य एव, न
तु समीपमुपगम्य । कुरत एव नमस्करणीयोसीति भावः । कोपत प्रया
स्याने प्रमिदा क्रिष चरणवन्दनोक्तिः । 'सकलशलापूर्णं' इति सास्त्र
धोक्तया—' त्वे सकलशलापूर्णं (पूर्णत्व) कलाभि पूषाऽसि । एवं च
भाग्यैरभिनन्दनीयेषु दिने पुष्येषु दिवसे तत्र करस्पर्श एव अरमल्लते
भूरि भाग्यममूत् । द्वितीयाभिः साकं तु तत्र सन्नोपि भवति वस्याभि

अगुहृत्तो करस्पर्शो सकलशलापूर्णं पुष्यदिग्बहमि ।

वीश्रासङ्गविसङ्गश्च एहिं तुष्य पदिमो चलये ॥ १२६ ॥

(अनुभूत करस्पर्शः सकलशलापूर्णं पूर्णदिवसे ।

द्वितीयासन्नकृशाङ्ग इदानीं तत्र वन्दामहे चरणौ ॥

रदिगम् इव । विवाहे चतुर्धीहोम कृशा कामाता स्वगृहं गच्छति । त
 पावद्रिगामनन न भवति तावद् इषो (वरवप्यो) विरहो भवति
 एवं च चतुर्धीदिने भाविनो विरहस्य भवेन परस्परसंघर्षाभ्यां
 बभूवुराभ्यां स्वरो न प्रकटित इति तु तु कान् रदिगमिकल्पानायाः
 मये उपस्थित जन विवाह जन तावन्नास्ति इति । तथा चात्र विधोगमया-
 निविहमादिखटवा इत्यो परपर स्नेहातिराधो रच्यन्ते । अथमाश्व-
 विवाहाय पादिपीडनमित्युक्त्यायत । तत्र च आश्वपारव (वापो)
 रिय संघातेन सज्जनआमभयमिद् वैवाहिकसमागमशुभ अतिरादय इत्य
 विरहशुभे पत्थित भविष्यति इति अत्राखेइया कारणात् (अग्न्यु
 अह्नु निष्कवपि) विवाह प्रधाताभ्यां इमत् इति इरनी इति इति
 भाविनाभ्यामपि वरवपूरणाभ्यां रदिगमिक ।

इम शुक्लागुहं तावति एतुराश्वभयानं इति वशिष्ठाचार्यमाह—

परस्ते न हि शुरवपति तत्तन्न वरामि यन्मयापत्तम् ।
 शुरवपामि पदमेव न शुभग तु तन्वि मयापत्तम् ॥१२९॥

वरं वन् कारं ते न शुभवति शुभ मांवाइवति इम कावत्तम
 धीन तत्कारं न वरामि । यदि तु पदमेव न शुभवति हे शुभग ।

ज ज त ल गुणाच्छ न त ल वरमि ज ममाच्छत्तम
 काद्य विद्य ज ल गुणांमि गुहच्छ न वि ममाच्छत्तम १३६।

(अटन न शुभवत तत्त वरामि इत्यत्र
 आश्वपारव इव इव)

1-1-1

शुद्धीकरण शुद्धता वन मि शुद्धता निर्दिष्ट कला
सुदृढतापूर्ण । शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन
शुद्धता । शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन
शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन

1-1-1

शुद्धता शुद्धता
शुद्धता शुद्धता
शुद्धता शुद्धता

शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन
शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन

शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन
शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन

शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन
शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन

शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन
शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन शुद्धता का वन

सन्धोपाचजलाञ्जलिनिम्बितगौरीमुखाम्बुदम् ।
स्फुरिताधर मुधैव हि विगलितमन्त्र हर नमत् ॥१३३॥

सन्धोपासनार्थम् उपास्ते गृहीते जलाञ्जली प्रतिविम्बित (विम्बरूपेण सकाशम्) गौरीमुखकमल यस्य तम् । तत्रापि प्रियामु नारत्नगतभावात्परतया विगलितमत्र विगलित विस्मृत मन्त्र यस्य तम् । तथापि तद्गोपनार्थं मुधैव स्फुरिताधर अलीकमेव सच दोषदुष्ट हर प्रणमत् । साधकसन्ध्यावर्णनेन प्रथममाप्ति गाथाकारेण, यथा प्राय सन्ध्यावर्णनेन आरम्भ ।

देवर्ष्युपादभट्टश्रीमथुरानाथशर्मसपथितम् ।
गाथारत्नसमुच्चयमुरसि वदन्तो भजन्तु सतोपम् ॥१३४॥

सम्भोगदिग्धजलाञ्जलिपट्टिमासकतगौरिमुदकमलम् ।
अलिम्बितदिग्धस्फुरितोद्भविच्चलिम्बितमन्त्र हर नमत् ॥१३३॥

(सन्ध्यागृहीतजलाञ्जलिप्रतिमासकतगौरीमुखकमलम् ।
अलीकमेव स्फुरितोद्भविच्चलिम्बितमन्त्र हर नमत् ॥)

